

Elwira Kaczyńska (UNIwersytet Łódzki)

Orcid <https://orcid.org/0000-0002-4545-1927>

Misje kojskich lekarzy na Krecie w świetle źródeł epigraficznych

DOI:10.25951/4474

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono dwóch kojskich lekarzy, Hermiasza i Kallipposa, wysłanych z misją medyczną na prośbę kreteńskich miast – Gortyny i Aptery. Wiedzę na temat ich pobytu na Krecie czerpiemy z trzech inskrypcji honoryfikacyjnych (*IG* XII 4, 1, 171, 247, 248), odnalezionych na terenie sanktuarium Asklepiosa na wyspie Kos. Na okres tzw. wojny lytyjskiej (około 221–219 p.n.e.) przypadł pięcioletni pobyt Hermiasza, syna Emmenidasza, w Gortynie. W Apterze z kolei działał Kallippos, syn Aristokritosa, który jako lekarz publiczny udzielał wykwalifikowanej pomocy medycznej Kreteńczykom w pierwszej połowie II w. p.n.e. Zachowane źródła epigraficzne doby hellenistycznej świadczą o oddziaływaniu kojskiej szkoły medycznej na pozostałe rejony starożytnej Grecji. Trzy kreteńskie miasta, Gortyna, Knosos i Aptera, podjęły uchwały o uroczystym uhonorowaniu obu lekarzy z Kos w podzięce za ich zasługi na rzecz ratowania zdrowia i życia Kreteńczyków. W pracy zamieszczono teksty oryginalne trzech wymienionych inskrypcji, polskie tłumaczenia oraz stosowny komentarz rzeczowy.

SŁOWA KLUCZOWE: medycyna antyczna, epigrafia, inskrypcje honoryfikacyjne.

SUMMARY

Missions of Koan Physicians on the Island of Crete in the Light of Epigraphic Sources

The article presents two Koan physicians Hermias and Kallippos sent on a medical mission at the request of the Cretan cities of Gortys and Aptera. We learn about their stay on Crete from three honorific inscriptions (*IG* XII 4, 1, nr 171, 247, 248), found in the sanctuary of Asclepius on the island of Kos. Hermias, son of Emmenidas, stayed in the city of Gortys for five years

during the Lyttian war (ca. 221–219 BCE). On the other hand, Kallippos, son of Aristokritos, provided qualified medical care as a public doctor to the Cretans in Aptera in the first half of the 2nd century BCE. The extant epigraphic sources of the Hellenistic epoch testify to a strong influence of the Koan (or Hippocratic) medical school on other regions of Ancient Greece. The three Cretan cities Gortys, Knossos, and Aptera adopted resolutions to honor both physicians from Kos solemnly in gratitude for their contributions to saving the lives and health of the Cretans. The paper includes the original Greek texts of the three inscriptions in question, their Polish translations, and relevant commentaries.

KEYWORDS: ancient medicine, epigraphy, honorific inscriptions.

Wprowadzenie

Medycyna naukowa, odmienna od sztuki leczniczej opartej na przesądach i wierzeniach religijnych, rozwijała się w starożytnej Grecji już od VI w. p.n.e. w lokalnych szkołach medycznych¹. Należy jednak zastrzec, że nie chodzi tu o szkoły w tradycyjnym rozumieniu tego słowa. Były to *de facto* ośrodki myśli medycznej stymulowanej pierwotnie filozoficzną doktryną jońskich przyrodników i pitagorejczyków, w których wokół jakiegoś wybitnego autorytetu skupiało się mniejsze lub większe grono adeptów². Niektóre z tych szkół rozpoczynały działalność w sąsiedztwie wielkich sanktuariów bóstw uzdrowicielskich, np. Apollona bądź Asklepiosa, by z czasem się od nich uniezależnić, przekształcając się w autonomiczne jednostki badawczo-dydaktyczne. Pierwsze centra medyczne powstawały w Grecji wyspiarskiej (Rodos, Kos), w Azji Mniejszej (Efez, Knidos, Milet, Pergamon, Smyrna), na wybrzeżu afrykańskim (Kyrena), w południowej części Italii (Kroton) oraz na Sycylii (Akragas)³. Za najstarsze uchodziły ośrodki w Krotonie, Kyrenie i Akragancie⁴.

¹ A.Γ. Κατσούρης, *Η αρχαία ελληνική ιατρική. Θεωρία και πρακτική μέσα από τις πηγές*, Θεσσαλονίκη 2017, s. 48; E. Pikoulis i in., *Evolution of Medical Education in Ancient Greece*, „Chinese Medical Journal” 2008, 121, s. 2204–2205.

² W starożytności sztuki leczniczej (gr. *ιατρική τέχνη*) uczono się, podobnie jak rzemiosła, za odpowiednią opłatą u boku wybitnego i doświadczonego lekarza, który jako nauczyciel (gr. *διδάσκαλος*) przekazywał uczniowi (zw. *μαθητής*) wiedzę praktyczną i teoretyczną. Po czterech lub pięciu latach nauki najzdolniejszy uczeń mógł zostać asystentem (gr. *ὑπηρέτης*) swego mistrza, a z czasem usamodzielnic się i otworzyć własną praktykę; zob. É. Samama, *Asklepios, Hippocrates and their Followers: Some Aspects of Healing and Physicians in the Ancient World*, „Classica” 2000–2001, 13–14, s. 309. Zob. też T. Brzeziński, *Kształtowanie się zawodu lekarza i koncepcje kształcenia*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988, s. 56–57.

³ A.Γ. Κατσούρης, *Η αρχαία ελληνική ιατρική*, s. 49.

⁴ Tamże. Dwie pierwsze szkoły cieszyły się największym prestiżem w VI w. p.n.e., o czym *implicitely* informował grecki historyk Herodot (Hdt. *Hist.* III 131, 3) w passusie poświęconym

W starożytnym świecie największą sławą cieszyła się szkoła medyczna na Kos, niewielkiej wyspie położonej na Morzu Egejskim w archipelagu Dodekanezu, naprzeciw dwóch karyjskich miast Halikarnasos i Knidos⁵. Kojaska szkoła często określana była mianem hipokratejskiej⁶, choć – trzeba to wyraźnie podkreślić – Hipokrates (460 – około 377 p.n.e.), okrzyknięty w średniowieczu „ojcem medycyny”, nie był jej założycielem, a jedynie najwybitniejszym reprezentantem⁷. Twórcami ośrodka medycznego na Kos byli członkowie arystokratycznych, nierzadko kapłańskich rodów o długiej i silnej tradycji lekarskiej, zwani asklepiadami (po dorycku asklapiadami), którzy wywodzili swe pochodzenie wprost od Asklepiosa, boga sztuki leczniczej⁸. Najstarsza wzmianka o tej szkole datowana jest na 584 r. p.n.e.⁹ Kojaska szkoła medyczna najwspanialszy okres przeżywała w V w. p.n.e. za sprawą Hipokratesa, który jako asklepiada uczył się sztuki lekarskiej od swojego ojca Heraklejdesa i dziadka Hipokratesa (zwanego Pierwszym)¹⁰. Nauki Hipokratesa kontynuowali synowie Tesalos i Drakon oraz jego zięć Polybos, którzy założyli szkołę dogmatyczną, zwaną też logiczną, działającą nieprzerwanie aż

słynnemu medykwowi Demokedesowi z Krotonu (około 550–460 p.n.e.): „lekarze z Krotonu uchodzili za pierwszych w Helladzie, za drugich zaś lekarze z Kyreny”; zob. Herodot, *Dzieje*, t. 1, tłum. S. Hammer, Warszawa 1959, s. 260. O szkole sycylijskiej, założonej przez Empedoklesa, szerzej rozprawiał P. Prioreschi, *A History of Medicine*, t. 2: *Greek Medicine*, Omaha 1996, s. 153–188. Zob. także: J. Supady, *Medycyna w czasach antycznych i średniowiecznych*, Tarnów 2020, s. 60–67.

⁵ Azjatyckie miasto Knidos słynęło ze szkoły medycznej, rywalizującej w V w. p.n.e. ze szkołą na Kos; zob.: I.M. Lonie, *Cos versus Cnidus and the Historians: Part I*, „History of Science” 1978, 16, s. 42–75.

⁶ Zob.: K. Γεωργακόπουλος, *Αρχαίοι Έλληνες ιατροί*, Αθήνα 1998, s. 486.

⁷ D. Bosnakis, *Asklepieion and Physicians. A Preferential Tool of Koan Diplomacy*, w: *Hygieia. Health, Illness, Treatment from Homer to Galen*, eds N.Ch. Stampolidis, Y. Tassoulas, Athens 2014, s. 62.

⁸ Grecka nazwa Ασκληπιάδαι (dor. Ασκληπιάδαι), z pochodzenia patronimiczna, odnosiła się pierwotnie do synów Asklepiosa – Podalejriosa (chirurga) i Machaona (internisty), dopiero w następnej kolejności do ich potomków. Podalejrios po zakończeniu wojny trojańskiej miał udać się do Karii, gdzie założył miasta Syrnos i Bybassos. Jego potomkowie, zgodnie z tradycją, dali początek kojskim, a także knidyjskim i rodyjskim Asklepiadom. Jak podał patriarcha konstantynopoliński Focjusz, Teopomp z Chios, grecki dziejopisarz żyjący w IV w. p.n.e., w XII ks. dzieła pt. *Historia Filipa* (Phot. Bibl. 176, p. 120) opowiadał „o lekarzach z Kos i Knidos, których nazywa się Asklepiadami” i że „pierwsi [tj. lekarze z Kos] przybyli ze Syrnos i byli potomkami Podalejriosa”; zob.: Focjusz, *Biblioteka*, t. 2, tłum. O. Jurewicz, Warszawa 1988, s. 56–57.

⁹ A.Γ. Κατσούρης, *Η αρχαία ελληνική ιατρική*, s. 49, przypis 101.

¹⁰ Zob.: K. Γεωργακόπουλος, *Αρχαίοι Έλληνες ιατροί*, s. 233. Według Soranosa z Efezu (98–138), biografa Hipokratesa, kojski lekarz był dziewiętnastym potomkiem Asklepiosa ze strony ojca.

do czasów rzymskich¹¹. Głównymi zasadami hipokratejskiej praktyki lekarskiej były etiologia, diagnoza, prognoza, dieta i terapia. Hipokrates był pomysłodawcą stosowanych do dziś w diagnostyce badawczej metod palpacji, obserwacji, opukiwania i auskultacji. Na stan zdrowia chorego – według obserwacji kojskiego lekarza – wpływały warunki klimatyczne, środowisko naturalne, nawyki żywieniowe, tryb życia i wiek. Należy w tym miejscu podkreślić, że Hipokrates był nie tylko praktykiem, lecz także nauczycielem i pisarzem. Pod jego imieniem zachował się zbiór ponad siedemdziesięciu traktatów medycznych, noszący nazwę *Corpus Hippocraticum*¹². Hipokratesowi z Kos przypisywano też sformułowanie podstaw etyki greckich lekarzy¹³.

Kojska szkoła medyczna stanowiła przez całą starożytność ważne centrum szkolenia i rozpowszechniania wiedzy medycznej¹⁴. O jej wielkiej renomie pisał Galen (około 129–200), który w dziele pt. *O metodzie leczenia chorób* (gr. Θεραπευτική μέθοδος) uznał kojskich lekarzy za jednych z trzech, obok knidyjskich i italskich (tj. krotońskich), wyróżniających się przedstawicieli greckiej sztuki medycznej (*De methodo medendi* I 1, 3: καὶ τρεῖς οὗτοι χοροὶ θαυμαστοὶ πρὸς ἀλλήλους ἀμιλλωμένων ἐγένοντο ἰατρῶν „i te trzy grupy rywalizujących między sobą lekarzy były godne podziwu”). Rzymski lekarz twierdził ponadto, że „kojska »szkoła« miała szczęście do największej liczby wybitnych wychowanków” (πλείστους μὲν οὖν καὶ ἀρίστους χορευτὰς ὁ Κῶς [sc. χορὸς] εὐτυχήσας εἶχεν)¹⁵.

¹¹ Zob.: B. Σπανδάρος, P. Σπανδάγου, Δ. Τραυλοῦ, *Οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ φαρμακολόγοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας*, Αθήνα 1996, s. 17–18; Α.Γ. Κατσούρης, *Η ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱατρικὴ*, s. 310–312; K. Γεωργακόπουλος, *Αρχαίοι Ἕλληνες ἰατροί*, s. 486.

¹² Uważa się, że Hipokrates był autorem zaledwie kilku pism medycznych wchodzących w skład kolekcji. Przypisuje mu się dzieła *Ἐπιδημῖαι* (*O epidemiach*) oraz *Προγνώστικόν* (*Rokowania*). Zob. R. Turasiewicz, *Pisma medyczne: Corpus Hippocraticum*, w: *Literatura Grecji starożytnej*, t. 2: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005; V. Nutton, *Ancient Medicine*, London–New York 2013, s. 53–71.

¹³ Lekarze wywodzący się z kojskiej szkoły medycznej postępowali zgodnie z zasadami etycznymi wyrażonymi w tzw. przysiędze Hipokratesa; zob.: *Hippokratesa Aforyzmy, Rokowania* (*ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ καὶ ΠΡΟΓΝΩΣΤΙΚΟΝ*) oraz *Przysięga* (*ΟΡΚΟΣ*) wykonywana przez lekarzy–kapłanów *Eskulapa*, tłum. H. Łuczkiwicz, Warszawa 1864, s. 9–10; L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, t. 1, Warszawa 1983, s. 338; R. Turasiewicz, *O 'Przysiędze' Hipokratesa inaczej: pytania, zagadki, nieporozumienia*, „Meander” 1993, 48(5–6), s. 213–232.

¹⁴ Zob.: L. Cohn-Haft, *The Public Physicians of Ancient Greece*, Northampton (MA) 1956, s. 61–63.

¹⁵ Należy odnotować, że na Kos aż do czasów hellenistycznych działało stowarzyszenie lekarzy zwane *koinon* (gr. κοινόν), skupiające w początkach swego istnienia wyłącznie członków

Ze źródeł literackich, jak i epigraficznych czerpiemy informacje o ponad 60 medykach urodzonych na wyspie. Oprócz Hipokratesa, z Kos pochodzili m.in.: Apollonides (VI/V w. p.n.e.), nadworny lekarz króla perskiego Artakserksesa I Długorękiego; Deksippos (IV w. p.n.e.), lekarz Hekatomnosa, satrapy Karii; Praksagoras (IV w. p.n.e.), chirurg i patolog; Kritodemos (IV w. p.n.e.), osobisty lekarz Aleksandra Wielkiego; Filotimos (320–290 p.n.e.), chirurg i dietetyk, nazwany przez Galena „doświadczonym lekarzem”; Plejstonikos (III w. p.n.e.), chirurg i patolog, według Galena, „jeden z najsłynniejszych antycznych lekarzy”; archiatros Gajusz Stertiniusz Ksenofont (około 10 p.n.e. – 54 n.e.), lekarz rzymskich cesarzy Tyberiusza i Klaudiusza.

Kojscy lekarze – co w świecie greckim stanowiło ewenement – ściśle współpracowali z powstałym w IV w. p.n.e. sanktuarium boga Asklepiosa¹⁶. Asklepiejon, usytuowane 3,5 km na południowy zachód od miasta Kos¹⁷, w odróżnieniu od słynnych miejsc, np. w Epidauros, w tesalskim mieście Triikka czy w Pergamonie¹⁸, oferowało prócz terapii polegającej na inkubacji (gr. ἐγκοίμησις)¹⁹ fachową pomoc medyczną zawodowych lekarzy²⁰. Koegzystencja religijnego (kultowego)

rodzin lekarskich; zob. S.M. Sherwin-White, *Ancient Cos. An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period*, Göttingen 1978, s. 257. Od V w. p.n.e. gildia sukcesywnie poszerzała swe grono, dopuszczając za opłatą do zawodu medycznego osoby spoza rodu Asklepiadów. Pierwszym lekarzem greckim, który za naukę pobierał od uczniów zapłatę, był Hipokrates (Plato, *Protag.* 311b).

¹⁶ D. Bosnakis, *Asklepieion and Physicians*, s. 61–62.

¹⁷ Nazwę Kos nosiła nie tylko wyspa, lecz także *polis* leżąca w pn.-zach. części wyspy. Miasto, zwane początkowo Kos Meropis, od IV w. p.n.e. pełniło funkcję stolicy w miejsce Astypalei, usytuowanej na przeciwległym krańcu wyspy, zob.: tamże.

¹⁸ W sanktuariach Asklepiosa zazwyczaj nie było miejsca dla profesjonalnych lekarzy, przedstawicieli medycyny naukowej. W jednej z inskrypcji znalezionych w Epidauros zawarta jest nawet krytyka lekarzy, postrzeganych być może jako konkurentów kapłanów świątynnych; zob.: M. Wojciechowski, *Inskrypcje z Epidauru i inne greckie opisy uzdrowień*, Olsztyn 2015, s. 11, 63, 94.

¹⁹ Terapia w ośrodkach kultu Asklepiosa była czysto religijnym aktem. Chorzy poddawani byli kuracji uzdrawiającej, zwanej inkubacją, polegającej na nocnym spoczynku w świątyni boga w celu uzyskania odeń wróżebnego snu. Epifania bóstwa miała gwarantować choremu cudowne wyleczenie.

²⁰ Zob.: S.M. Sherwin-White, *Ancient Cos*, s. 275–278. Zdaniem badaczy dowodem ścisłej współpracy zawodowych lekarzy z asklepiejonem było coroczne święto (najpewniej organizowane do 242 r. p.n.e.), w czasie którego asklepiadzi w celu uczczenia boga udawali się w uroczystej procesji do świętego gaju Asklepiosa. Centralnym punktem obrzędu było „przekazanie laski” (gr. ἀνάληψις τῆς ῥάβδου), wykonanej z drewna cyprysowego, kapłanowi boga Asklepiosa; zob. Δ. Μποσνάκης, *Το Ασκληπιείο της Κω*, Αθήνα 2014, s. 83; tenże, *Asklepieion and Physicians*, s. 62–63.

lecznictwa i medycyny naukowej (doświadczalnej), tj. sfery sakralnej i świeckiej, stała się wyróżnikiem i znakiem firmowym kojskiego sanktuarium.

Kojaska proveniencja medyka była gwarantem wysokiego kunsztu zawodowego i etycznego postępowania, swoistym certyfikatem potwierdzającym głęboką wiedzę, umiejętności i doświadczenie w zakresie sztuki leczniczej. Lekarze z Kos, wykształceni w duchu hipokratejskiej medycyny racjonalno-empirycznej, chętnie byli sprowadzani przez greckie *poleis*, związki miast, władców małych państw (np. satrapów Karii) lub wielkich imperiów (np. królów perskich, cesarzy rzymskich). Zatrudniani na koszt państwa medycy pełnili funkcję lekarzy publicznych (gr. δημόσιοι ἰατροί)²¹, których głównym zadaniem było niesienie obywatelom profesjonalnej pomocy zarówno w czasie pokoju, jak i konfliktów zbrojnych (np. wojny zewnętrznej, wojny domowej, oblężenia, rewolt), podczas klęsk żywiołowych (np. trzęsienia ziemi, wybuchu wulkanu, powodzi, pożaru) bądź w przypadku chorób lub zarazy.

Do naszych czasów zachowało się w sumie dwadzieścia dziewięć inskrypcji honoryfikacyjnych dedykowanych kojskim lekarzom, w tym dwanaście dokumentujących ich zagraniczne wojaże do Aten, Delf, Aptery, Gortyny, Knosos, Magnezji nad Meandrem, Theangeli (w Karii), Aleksandrii, na Delos, Kalymnos, Nisyros i Paros²². Na szczególną uwagę zasługują trzy epigrafy, datowane na epokę hellenistyczną, poświadczające misje dwóch kojskich lekarzy na Krecie, Hermiasza, syna Emmenidasa²³, oraz Kallipposa, syna Aristokritosa²⁴. Obaj medycy

²¹ O instytucji lekarza publicznego pisze wyczerpująco L. Cohn-Haft, *The Public Physicians, passim*.

²² Δ. Μποσνάκης, *Το Ασκληπιείο της Κω*, s. 115, przypis 121; tenże, *Asklepieion and Physicians*, s. 70. Miasto Kos wysyłało swoich lekarzy nie tylko za granicę, lecz także do różnych demów wyspy Kos, np. do demu Ajgelejczyków (*IG XII 4, 1, 101*), Halasarnejczyków (*IG XII 4, 1, 108; 109; 113*), Antymachidów (*IG XII 4, 1, 114*).

²³ Hermiasz, syn Emmenidasa, znany jest w sumie z sześciu hellenistycznych inskrypcji: 1) *IG XII 4, 1, 171* (uchwała Halikarnasu); 2) *IG XII 4, 1, 248* (uchwała Gortyny w formie listu); 3) *IG XII 4, 1, 247* (uchwała Knosos w formie listu); 4) *IG XII, 4, 1, 75* (rejestr darczyńców miasta Kos); 5) *IG XII, 4, 2, 432* (rejestr darczyńców demu Isthmos na Kos); 6) *IG XII, 4, 2, 977* (inskrpcja wotywna pod posągiem Hermiasza, ufundowanym przez jego żonę Ajschron: [Αἰσχρον] Αὐτοφῶντος / [Ἑρμίαν] Ἑμμενίδα / [τὸν αὐτᾶ]ς ἄνδρα θεοῖς „Ajschron, [córką] Autofonta, [uhonorowała posągiem] Hermiasza, [syna] Emmenidasa, swojego męża, [poświęcając] bogom”).

²⁴ Imię Kallipposa pojawia się na dwóch inskrypcjach: 1) *IG XII 4, 1, 171* (uchwała Aptery); 2) H. Ζερβουδάκη, *Γλυφάδα*, „*Αρχαιολογικό Δελτίο*” 1970, 25, II 2, s. 518, fot. 440 γ (znaleziona na wyspie Nisyros inskrypcja funeralna Nikation, żony Kallipposa: Νικάτιον Δαμοστράτου Κώια, γυνὴ δὲ Καλλίππου τοῦ Ἀριστοκρίτου Κωίου / „Nikation z Kos, [córką] Damostratosa, żona Kallipposa, [syna] Aristokritosa”).

zostali oddelegowani na wyspę Minosa przez władze miasta Kos na specjalną prośbę dwóch kreteńskich *poleis*, słynnej Gortyny oraz Aptery²⁵.

Pobyt Hermiasza na Krecie

Hermiasz z Kos – jak poświadcza zachowany materiał epigraficzny – odbył przynajmniej jedną podróż zagraniczną. Informację o jego pobycie na Krecie, czerpiemy z dwóch inskrypcji znalezionych na Kos, zawierających uchwały honoryfikacyjne kreteńskich miast Gortyny (Nr 1)²⁶ i Knosos (Nr 2)²⁷.

Nr 1: List honoryfikacyjny miasta Gortyny²⁸

Γορτυνίων οἱ κόσμοι καὶ ἡ πόλις Κώϊων τῇ βωλᾷ κα[ῖ τ]-
 ῶι δάμῳ χαίρειν· ἐπειδὴ Ἑρμίας Ἑμμενίδα χει[ρο]-
 τονηθεὺς ὑφ' ὑμίων καὶ ἀποστευθεὺς παρ' ἀμὲ ἰα-
 τρὸς ἀξίως πεπόηται τὰν παρ' ἀμῖν ἐπιδαμίαν
 ὑμίων τε τῶν ἀποστειλάντων καὶ αὐτοσαντῶ, ἔ-
 τι δὲ καὶ ἀμίων τῶν δόντων ὑμῖν τὰν ἐπιτροπὰν
 τᾶς αἰρέσιος τῷ ἱατρῶ, ἀνέγκλητος ἰὼν ἐμ πᾶσι τ-
 ᾶν ἐπιδαμίαν πεποίηται ἔτια πέντε ἐπιμελόμ-
 ενός τε τῶν πολιτᾶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατοικί-
 οντων Γόρτυνι φιλοτιμίας τε καὶ ἐντενείως κατὰ τὰ
 ν τέχνην καὶ τὰν ἄλλαν ἐπιμέλειαν πολλ{λ}ὸν εἰ-
 σωσε ἐς μεγάλων κινδύνων οὐδὲν ἐλλ{λ}εῖπω-
 ν προθυμίας, συμμάχων τε ἀμῖν πολλῶν παραγε-
 γονότων καθ' ὃν καιρὸν ἐπολεμίομεν, καὶ τούτων

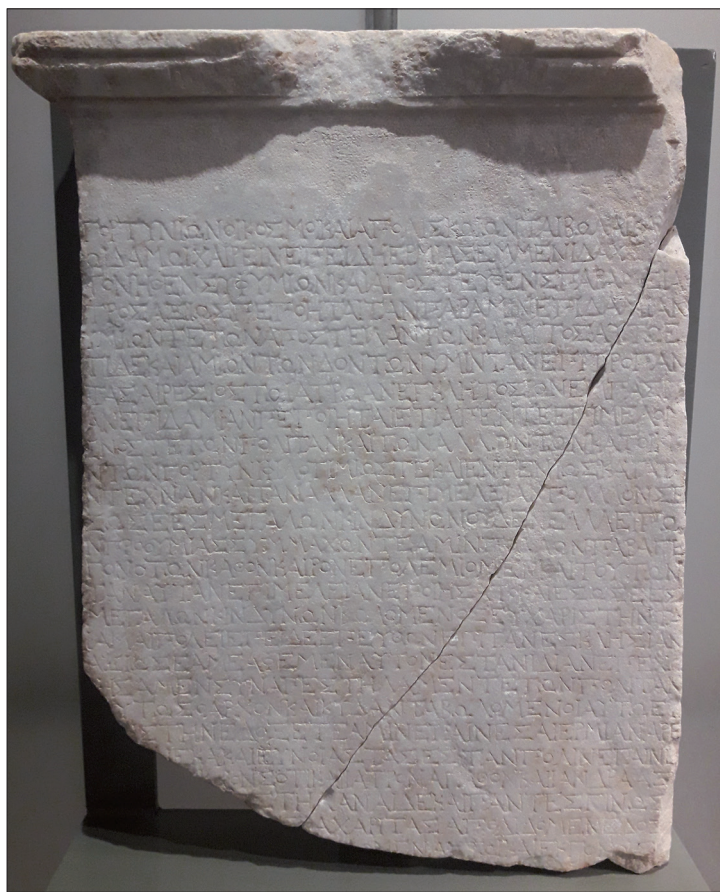
²⁵ Epigrafy ku czci Hermiasza i Kallipposa zostały zredagowane według schematu obowiązującego w uchwałach honoryfikacyjnych i wyryte w dialekcie doryckim języka greckiego.

²⁶ IG XII 4, 1, 248, s. 204–205 (= IC IV 168). Zob. także: É. Samama, *Les médecins dans le monde grec: sources épigraphiques sur la naissance d'un corps médical*, Genève 2003, s. 231–233, nr 126.

²⁷ IG XII 4, 1, 247, s. 203–204 (= IC I, VIII 7; Syll.³ 528). Zob. także: É. Samama, *Les médecins*, s. 233–234, nr 127.

²⁸ Stela z białego marmuru (wys. 49 cm × szer. 35 cm × grub. 6 cm) została znaleziona na terenie sanktuarium Asklepiosa. Zdaniem Klausu Hallofa, jednego z wydawców kojskich inskrypcji (IG XII 4, 1, 248), epigraf został wyryty tuż po 218 r. p.n.e. („paulo post a. 218”). Uszkodzona stela, zestawiona z dwóch przylegających do siebie fragmentów i pozbawiona dolnej części, znajduje się w stałej ekspozycji niewielkiego muzeum, zwanego oficjalnie Kolekcją Epigraficzną (ngr. Επιγραφική Συλλογή), mieszczącego się na terenie parku archeologicznego.

τὰν αὐτὰν ἐπιμέλειαν ἐποιήσατο καὶ ἔσωσε ἐς
 μεγάλων κινδύνων βωλόμενος εὐχαριστῆν τῇ-
 ἰ ἀμῷ πόλει, ἐπεὶ δὲ ἐπευθὼν ἐπὶ τὰν ἐσκλησίαν
 ἀξίωσε ἀμὲ ἀφέμεν αὐτὸν ἐς τὰν ἰδίαν, ἐπεχω-
 [ρ]ήσαμεν συναπεστήλαμέν τε τῶν πολιτῶν
 [α]ὐτῷ Σόαρχον καὶ Κύδαντα, βωλόμενοι αὐτῷ εὐ-
 [χαρ]ιστῆν, ἔδοξε τε ἀμῷ· ἐπαινέσαι Ἑρμίαν ἀρε-
 [τᾶς] ἕνεκα καὶ εὐνοίας τᾶς ἐς τὴν πόλιν, ἐπαιné-
 [σαι δὲ κα]ὶ ἱ Κόφιον, ὅτι καὶ ἱατρὸν ἀγαθὸν καὶ {ι} ἄνδρα ἀξ[ι]-
 [όλογον ἀμῷ ἀπ]έστηλάν· αἱ δὲ καὶ πάντες γινώσκ[ε]-
 [ωντι ὅτι ἐπιστάμ]ε[θ]α χάριτας ἀποδιδόμεν, ἔδοξε[ε]
 [ἀμῷ καὶ πολιτείαν δ]όμεν αὐτῷ καὶ ἐκγόνοις [αὐ]-
 [τῷ -----]

Fot. 1. Gortyńska inskrypcja honoryfikacyjna ku czci Hermiasza (IG XII 4, 1, 248)

Źródło: fotografia własna (22 sierpnia 2017).

Tłumaczenie:

„Kosmowie i miasto Gortynczyków pozdrawiają radę i lud Kojczyków. Ponieważ Hermiasz, [syn] Emmenidasa, wybrany przez was w drodze głosowania i wysłany do nas jako lekarz, sprawił, że jego pobyt u nas przyniósł chlubę wam, którzy go wysłaliście, i jemu samemu, a nadto nam, którzy daliśmy wam prawo decydowania o wyborze lekarza, [i] będąc nienaganny we wszystkich sprawach przebywał [u nas] pięć lat, dbając zarówno o obywateli, jak i o resztę mieszkańców Gortyny gorliwie i zapamiętale, zgodnie ze sztuką lekarską i z należytą starannością, [i] uratował wielu przed wielkimi niebezpieczeństwami, nigdy nie tracąc zapału, i kiedy wielu sprzymierzeńców przyszło nam z pomocą w tym czasie, w którym prowadziliśmy wojnę, otoczył ich taką samą opieką i uratował przed wielkimi niebezpieczeństwami, chcąc odwdzińczyć się naszemu miastu, kiedy zaś stawiając się przed zgromadzeniem, poprosił nas o odesłanie go do ojczyzny, zgodziliśmy się i wysłaliśmy z nim [dwóch] z [naszych] obywateli Soarchosa i Kydasa, chcąc się mu odwdzińczyć, i postanowiliśmy pochwalić Hermiasza z powodu profesjonalizmu i życzliwości okazanej miastu [Gortynie] oraz pochwalić również Kojczyków za to, że wysłali nam dobrego lekarza i wybitnego męża; aby zaś wszyscy się dowiedzieli, że umiemy się odwdzińczyć, postanowiliśmy nadać [obywatelstwo] jemu, jak i jego potomkom...”

Nr 2: List honoryfikacyjny miasta Knosos²⁹

Κνωσίων οἱ κόσμοι καὶ ἂ πό<λ>ις Κώϊων τᾷ βωλαῖ καὶ τῷ δ-
 ἄμοι χαίρειν· ἐπειδὴ πρεσβευσάντων Γορτυνίων πρ-
 ὸς ὑμὲ ὑπὲρ ἱατροῦ καὶ ὑμῶν φιλοτίμως σπενυσάντων
 καὶ ἀποστείλαντων αὐτοῖς Ἑρμίαν ἱατρόν, στάσιος δ-
 ἐ γενομένης ἐν Γόρτυνι καὶ ἐλθόντων ἀμίων κατ[ᾶ]
 τὰν συμμαχίαν ἐς τὰμ μάχαν τ[ᾶ]ν πρ[ὸς τοὺς νέους γεν]-
 [ομένα]ν ἐν τᾷ πό[λει συνέ]βα τινὰς τῶμ πολι[τᾶν καὶ τ]-
 ῶν <ᾶλ>λων τῶν συνε<λ>θόντων παρ' ἀμίων ἐπὶ [τὰμ μά]-
 χαν τραυματίας τε γενέσθαι καὶ πλείους ἐκ τ[ῶν]
 τραυμάτων ἄρωστίαις οὐ ταῖς τυχούσαις [[. . .]] π[ερ]ιπε]-
 σεῖν, Ἑρμίας ὑπάρχων ἀγαθὸς ἀνὴρ τότε τε πᾶσ[αν σ]-
 πουδὴν ἐποίησατο ὑπὲρ ἀμίων καὶ διέσωσε αὐτο[ὺς ἐγ]
 μεγάλων κινδύνων, ἔν τε τοῖς λοιποῖς ἀπροφα[σίστ]-

²⁹ Stela z białego marmuru (wys. 42,5 cm × szer. 37–39 cm × grub. 8 cm), rozbita na dwie części i uszkodzona w dolnej partii, została znaleziona 26 listopada 1902 r. na wyspie Kos, na terenie sanktuarium Asklepiosa, u stóp monumentalnych schodów. Klaus Hallof ustalił datę inskrypcji na „paulo post a. 218”. Dwa fragmenty steli znajdują się obecnie w zbiorach Muzeów Archeologicznych w Stambule (nr inw. 1551).

ὡς διετελεῖ συναντῶν τοῖς παρακαλοῦσι[ν αὐτό]-
 ν, πάλιν τε γενομένης μάχας περὶ Φαιστών π[ολλ]-
 ῶν τραυματιῶν γενομένων κα<ῖ> ὥσαύτως πολλ[ῶν κι]-
 νδυνευσάντων ἐν ταῖς ἀρωστίαις πᾶσαν [σπου]-
 δὰν ἐν ταῖς θεραπαίαις ποιούμενος διέ[σωσε αὐτοὺς]
 ἐγ' μεγάλων κινδύνων, ἔν τε τ[οῖς λοιποῖς παρέχων]
 [αὐτὸν πρόθ]υμον π[ρὸς τοὺς παρακαλοῦντας αὐτὸν]

Tłumaczenie:

„Kosmowie i miasto Knosyjczyków pozdrawiają radę i lud Kojczyków; ponieważ po tym, jak Gortyńczycy wysłali do was poselstwo w sprawie lekarza i wy natychmiast gorliwie zareagowaliście i wysłaliście im lekarza Hermiasza, i po tym, jak w Gortynie wybuchła wojna domowa i my [Knosyjczycy] zgodnie z przymierzem wzięliśmy udział w walce [wewnętrznej] toczącej się w mieście przeciw młodym [obywatelom Gortyny], stało się, że niektórzy z [naszych] obywateli i pozostających, którzy przystąpili wraz z nami do walki, zostali ranni, przy czym większość z nich z powodu odniesionych ran poważnie zachorowała, [[...]] Hermiasz, będąc dobrym mężem, otoczył naszych troskliwą opieką i uratował przed wielkimi niebezpieczeństwami; również w innych sytuacjach zawsze ochotczo udzielał pomocy każdemu, kto o nią prosił. Gdy znowu doszło do walki, [tym razem] w okolicach Fajstos, i gdy wielu zostało rannych, przez co groziły im poważne choroby, [Hermiasz], wykazując się wyjątkową gorliwością podczas leczenia, uratował ich przed wielkimi niebezpieczeństwami; również w innych sytuacjach chętnie niósł pomoc każdemu, kto o nią poprosił...”

Z dwóch kreteńskich inskrypcji (gortyńskiej i knosyjskiej) dowiadujemy się, że Hermiasz, uczeń słynnej na cały świat szkoły medycznej, został wysłany (nr 1, w. 2-3: Ἑρμίας Ἑμμενίδα [...] ἀποστευθένς), można by nawet rzec, oddelegowany na Kretę przez ojczystą *polis* na prośbę Gortyńczyków, mieszkańców miasta położonego w centralnej części wyspy³⁰ (nr 2, w. 2-3: πρεσβευσάντων Γορτυνίων

³⁰ Antyczne miasto Gortyna (stgr. Γόρτυν, -υνος lub Γόρτυνα, -ης) leżało pośrodku żyznej równiny, noszącej dziś nazwę Mesará (ngr. Μεσσαρά), nad rzeką Lethajos (stgr. Ληθαῖος), zwaną obecnie Mitropolianós (ngr. Μητροπολιανός), pomiędzy dzisiejszymi wsiami Ájji Dhéka (ngr. Ἅγιοι Δέκα) i Mitrópoli (ngr. Μητρόπολη). Pierwsza literacka wzmianka o Gortynie pochodzi z *Iliady* Homera, w której poeta określił ją epitetem „warowna” (*Il.* II 646: Γόρτυνὰ τε τειχιόεσσαν). Miasto przeżywało największy rozkwit w epoce klasycznej. Nieśmiertelną sławę zyskało za sprawą tzw. Kodeksu z Gortyny (z połowy V w. p.n.e.), zbioru

[...] ὑπὲρ ἱατροῦ)³¹. Gortyńczycy, jak wynika z treści epigrafu, skierowali prośbę nie do konkretnego lekarza, lecz do władz miasta Kos. Można zatem założyć, że lud kojski (tj. zgromadzenie ludowe), określony w obu inskrypcjach doryckim terminem δᾱμος, odgrywał w tej procedurze ważną rolę, jeśli nie decydującą³². Zdaniem jednak Dimitrisa Bosnakisa decyzję o wyborze lekarza podejmowała wyłącznie rada (gr. dor. βολά)³³. Oznaczałoby to, że organ władzy wykonawczej na zgromadzeniu ludowym poddawał pod głosowanie obywateli (przez podniesienie ręki) kandydaturę wskazanego przezeń lekarza. Kojczycy, jak dalej czytamy w inskrypcji, bardzo szybko podjęli decyzję o wysłaniu na Kretę lekarza Hermiasza, syna Emmenidasa (nr 1, w. 2-4: Ἑρμίας Ἐμμενίδα χει[ρο]τονηθὲνς ὑφ' ὑμίων [sc. τῶν Κώϊων] καὶ ἀποστευθὲνς παρ' ἁμὲ [sc. τὸνς Γορτυνίονς] ἰατρὸς; nr 2, w. 3-4: ὑμῶν [sc. τῶν Κώϊων] φιλοτίμως σπευσάντων καὶ ἀποστείλαντων αὐτοῖς [sc. τοῖς Γορτυνίοις] Ἑρμίαν ἱατρόν).

Należy w tym miejscu odnotować, że zabiegająca o lekarza Gortyna całkowicie zdała się na wybór kojskiego miasta³⁴, kierując się wyłącznie znakomitą reputacją Kos jako kolebki wyśmienitych medyków. Zatrudnienie lekarza wykształconego w renomowanej szkole medycznej dawało miastu gwarancję wysokich usług. Z tego zapewne powodu Gortyńczycy scedowali na Kojczyków decyzję o wyznaczeniu odpowiedniego lekarza (nr 1, w. 6-7: ἁμίων [sc. Γορτυνίων] τῶν δόντων ὑμῖν [sc. τοῖς Κώϊοις] τὰν ἐπιτροπὰν τὰς αἰρέσιος τῷ ἱατρῷ). Można się domyślać, że wybór w pełni wykwalifikowanego kandydata poprzedzony był gruntownym wywiadem, być może przeprowadzonym przez kojską radę, ponieważ tylko wybitny i doświadczony lekarz mógł zapewnić powodzenie zagranicznej misji i uchronić

ustaw z zakresu prawa karnego i cywilnego; zob.: I. Calero Secall, *Leyes de Gortina*, Madrid 2000; M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 152-157. Po podboju Krety przez Rzymian w 67 r. p.n.e. pełniła funkcję stolicy nowo utworzonej prowincji Cyrenajka.

³¹ Miasto Kos – jak się zdaje – już w czasach hellenistycznych miało opracowaną procedurę delegowania lekarzy na zagraniczne misje. Choć nasza wiedza na ten temat jest mocno ograniczona, to jednak pewne szczegóły tej administracyjnej czynności możemy prześledzić na przykładzie dwóch kretańskich epigrafów.

³² Zob.: S.M. Sherwin-White, *Ancient Kos*, s. 268. W inskrypcji IG XII 4, 1, 101 mowa jest o ustanowieniu przez kojskie zgromadzenie ludowe Anaksipposa, syna Aleksandra, lekarzem demu Ajgelejczyków (w. 2-3): ἐπειδὴ Ἀνάξιππος Ἀλεξάνδρου ἱατρὸς κατασ[ταθεῖς] ὑπὸ τᾶς ἐκκλησίας.

³³ Δ. Μποσνάκης, *Το Ασκληπιεῖο της Κω*, s. 84: „Ἡ ἀπόφαση [...] ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στη βουλὴ της Κω”.

³⁴ Wiadomo, że w późniejszym okresie miasto występujące o zatrudnienie lekarza określało wymagania stawiane kandydatowi i ustalało szczegółowe warunki dotyczące wynagrodzenia i czasu trwania służby; zob. Δ. Μποσνάκης, *Το Ασκληπιεῖο της Κω*, s. 84-85.

miasto przed ewentualnym blamażem. Kandydat musiał spełniać bardzo wysokie wymagania w zakresie wiedzy medycznej, jak i praktyki lekarskiej. Przedsięwzięcie można było uznać za udane, jeśli oddelegowany lekarz uhonorowany został dziękczynnym dekretem, w którym miasto podnosiło jego wysokie kompetencje medyczne, profesjonalizm, poświęcenie i troskę, jaką otaczał ich mieszkańców. Nie ulega wątpliwości, że stela kommemoratywna była swoistą reklamą lekarza, poświadczającą jego doskonałe kwalifikacje medyczne.

Powszechnie uważa się, że Hermiasz przybył na Kretę w czasie wojny domowej, toczącej się w Gortynie między dwiema frakcjami – „młodych” i „starców”³⁵, o czym zresztą *explicite* informował epigraf z Knosos (w. 4–5: στάσιος δὲ γενομένης ἐν Γόρτυνι). Wewnętrzny konflikt w Gortynie był pokłosiem toczącej się na Krecie od 221 r. p.n.e. tzw. wojny lyttyjskiej, której literacki opis znajdujemy w *Dziejach* Polibiusza z Megalopolis, greckiego historyka żyjącego w II w. p.n.e. Z relacji Polibiusza (IV 53–55) wynika, że tuż przed wybuchem wojny lyttyjskiej dwa największe miasta-państwa środkowej Krety Knosos i Gortyna (każde ze swoimi sojusznikami) zawarły porozumienie, w wyniku którego „Knosyjczycy, sprzymierzywszy się z Gortyńczykami, podporządkowali sobie całą wyspę z wyjątkiem miasta Lyttiów” (Plb. *Hist.* IV 53, 4: Κνώσιοι συμφρονήσαντες Γορτυνίοις πᾶσαν ἐποιήσαντο τὴν Κρήτην ὅφ’ αὐτοὺς πλὴν τῆς Λυττίων πόλεως)³⁶. Literacki przekaz potwierdzają dane epigraficzne. W inskrypcji z Knosos czytamy o zbrojnym wsparciu udzielonym Gortyńczykom przez Knosyjczyków w ramach łączącego ich sojuszu (w 5–6: κατὰ τὰν συμμαχίαν).

Kreteńskie miasto Lyttos³⁷, uważane za najstarsze na Krecie (Plb. *Hist.* IV 54, 6: Λύττος [...] ἀρχαιότατη δὲ τῶν κατὰ Κρήτην πόλεων), nie chciało uznać supremacji Knosos i Gortyny. Jako jedyne z miast Krety wypowiedziało im posłuszeństwo (Plb. *Hist.* IV 53, 4: μόνης δὲ ταύτης ἀπειθούσης). Z tego też powodu, jak pisał

³⁵ É. Samama, *Les médecins*, s. 232, przypis 24.

³⁶ Polibiusz, *Dzieje*, t. 1, tłum. S. Hammer, Wrocław 1957, s. 225.

³⁷ Miasto Lyttos leżało na zachodnich zboczach gór Dikte (dzis. Dhikti lub Lasithiótika Óri), w okolicach dzisiejszych wsi Lítos, Askí i Kastamonítsa. Jego rozległe terytorium, rozciągające się od Morza Kreteńskiego aż po Morze Libijskie, przecinało wyspę na pół (*Scyl.* 47). Lyttos, wedle tradycji założone przez doryckich Spartan (*Arist. Pol.* 1271b), było zaciekle wrogiem Knosos. Homer w *Iliadzie* wzmiankował miasto pod nazwą Lyktos (*Il.* II 647: Λύκτον) i nazwał je „dobrze (pięknie) zbudowanym” (*Il.* XVII 611: ἐκ Λύκτου εὐκτιμένης). W dziele Polibiusza ojkonim oraz utworzony od niego etnonim zawsze występują w postaci dialektalnej (późniejszej), dokumentującej asymilację regresywną spółgłosek. W inskrypcjach kreteńskich obserwujemy obie formy: Lyktos (*CRE* 15, 1 Bile) i Lyttos (np. *IC* XVIII 8, 12). O semantyce nazwy miejscowej *Lyktos* (*Lyttos*) zob.: E. Kaczyńska, *Remarks on the Mycenaean name of Lyktos*, „Do-so-mo” 2001, 3, s. 5–9.

Polibiusz, Knosyjczycy i Gortyńczycy „postanowili z nim [tj. z Lyttos] prowadzić wojnę, pragnąc je doszczętnie zburzyć, aby tym przykładem rzucić postrach na resztę Kreteńczyków” (Plb. *Hist.* IV 53, 4: ἐπεβάλοντο πολεμεῖν, σπεύδοντες αὐτὴν εἰς τέλος ἀνάστατον ποιῆσαι καὶ παραδείγματος καὶ φόβου χάριν τῶν ἄλλων Κρηταιέων)³⁸. Zdaniem większości historyków wojna lyttyjska wybuchła w 221 i trwała do 219 r. p.n.e.³⁹ Początkowo przeciwko Lyttos zwróciły się wszystkie miasta Krety. Dość wcześnie, z nieznanych nam powodów, doszło do rozłamu w koalicji antylyttyjskiej, w którego wyniku po stronie Lyttos opowiedziały się Polyrrenia, Keraja, Lappa, Arkades oraz miasta należące do federalnego związku zwanego Orejoi (gr. Ὀρειοί, tj. Lissos, Tarra, Hyrtakina, Elyros, Kantanos, Poj-kilassos).

Escalacja napięcia wywołanego wojną lyttyjską doprowadziła do wybuchu ostrego konfliktu w samej Gortynie. W mieście rozgorzał silny spór polityczny pomiędzy „starszymi” obywatelami miasta (οἱ πρεσβύτεροι), jak ich nazwał Polibiusz, którzy wiernie trwali u boku Knosyjczyków, i „młodszy” (οἱ νεώτεροι), którzy krytyczni wobec sojuszu z Knosos wspierali Lyttjczyków w ich dążeniach narodowowyzwoleńczych. Frakcja „starych”, z pomocą Knosyjczyków i ich sprzymierzeńców z kontynentu greckiego (tj. tysiąc etolskich najemników)⁴⁰, zajęła gortyński akropol⁴¹ (Plb. *Hist.* IV 53, 8: τῶν Γορτυνίων οἱ πρεσβύτεροι καταλαμβάνόμενοι τὴν ἄκραν εἰσάγονται τοὺς τε Κνωσίους καὶ τοὺς Αἰτωλοῦς).

³⁸ Polibiusz, *Dzieje*, s. 225.

³⁹ L. Cohn-Haft, *The Public Physicians*, s. 78; C. Davaras, *Guide to Cretan Antiquities*, Athens 1989, s. 189; A. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart 1996, s. 36 (ok. 222/221–219 r. p.n.e.); tenże, *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Oxford 2005, s. XIX (na s. 97: ca. 222–220 BC). Th.E. Detorakis, *History of Crete*, Iraklion 1994, s. 72, ustalił datę wojny na 220 r. p.n.e. Zob. także: A. Scrinzi, *La guerra di Lyttos del 220 av. Cr. e i trattati internazionali cretesi con speciale riguardo a quelli conservati*, Venezia 1898; G. Cardinali, *La guerra di Litto*, „Rivista di filologia d'istruzione classica”, 1905, 33, s. 519–551; M. Vinci, *Il decreto di Eleutherna e la datazione dei documenti teii di «asylia»*, „Hormos” 2008–2009, 1, s. 200–203. Przyjmuje się powszechnie, że zakończenie wojny lyttyjskiej przypadło na drugą fazę IV wojny syryjskiej (219–217 p.n.e.), w której liczny udział brali kreteńscy najemnicy. Wiadomo, że w decydującym starciu pod Rafią (22 czerwca 217 p.n.e.) po stronie Ptolemeusza IV Filopatora walczyły trzy tysiące Kreteńczyków, po stronie zaś Antiocha III – dwa i pół tysiąca; zob.: A. Χανιώτης, *Κλασική και ελληνιστική Κρήτη*, w: *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, t. 1, red. N.M. Παναγιωτάκης, Ηράκλειο 1987, s. 238, 271.

⁴⁰ Miasto Knosos ok. 229/228 r. p.n.e. zawarło przymierze ze Związkiem Etolskim.

⁴¹ Ruiny antycznego akropolu, noszącego w starożytności nazwę Larissa, zajmują niewysokie wzgórze św. Jana; zob.: N. Φαράκλας i in., *Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης*, Πέθυμο 1998, s. 121.

W wyniku tej sojuszniczej interwencji Gortyna znalazła się w rękach Knosyjczyków, a część „młodych” Gortyńczyków albo została zabita, albo wypędzona z miasta (Plb. *Hist.* IV 53, 8: καὶ τοὺς μὲν ἐξέβαλον, τοὺς δ' ἀπέκτειναν τῶν).

O wewnętrznym konflikcie w Gortynie i zbrojnej interwencji Knosyjczyków czytamy w inskrypcji z Knosos w liniach 4–7: στάσιος δ' ἐ γενομένης ἐν Γόρτυνι καὶ ἐλθόντων ἀμίων κατ[ᾱ] | τὰν συμμαχίαν ἐς τὰμ μάχαν τ[ᾱ]ν πρ[ὸς τοὺς νέους γεν][ομένα]ν ἐν τᾷ πό[λει]. Również epigraf z Gortyny informuje o wsparciu, jakiego udzielili sprzymierzeńcy walczącej z rebeliantami Gortynie (w. 13–14: συμμάχων τε ἀμῖν πολλῶν παραγε[γονότων καθ' ὃν καιρὸν ἐπολεμίομεν).

Polibiuszowy passus poświęcony wojnie lyttyjskiej kończy się informacją przedstawiającą dalsze losy gortyńskich wygnańców. W stosownym fragmencie (Plb. *Hist.* IV 55, 6) czytamy, że młodzi Gortyńczycy uciekli na południe Krety, gdzie zajęli porty miast Fajstos i Gortyny⁴². Zdaniem Angelosa Chaniotisa młodzi buntownicy, wykorzystując nadmorskie osady jako bazę wypadową, oblegali ojczyste miasto⁴³. Echa walk, rozgrywających się niedaleko Fajstos, rozbrzmiewają w knosyjskiej inskrypcji. W linii 15 tegoż epigrafu czytamy o pomocy medycznej, jakiej Hermiasz udzielił Knosyjczykom, sojusznikom Gortyńczyków, podczas bitwy toczącej się w okolicach Fajstos: γενομένης μάχας περὶ Φαιστών. Mamy tu do czynienia z sytuacją, kiedy źródło epigraficzne pozytywnie weryfikuje przekaz literacki.

Z inskrypcji gortyńskiej dowiadujemy się, że Hermiasz przebywał na Krecie pięć lat (w. 8: ἔτια πέντε)⁴⁴ i po upływie tego okresu poprosił Gortyńczyków na zgromadzeniu ludowym (kret. ἐσκλησία) o zwolnienie ze służby i zgodę na powrót do ojczyzny (w. 17–18: ἐπεὶ δὲ ἐπευθὼν ἐπὶ τὰν ἐσκλησίαν | ἀξίωσε ἀμὲ ἀφόμεν αὐτὸν ἐς τὰν ἰδίαν, ἐπεχω[ρ]ήσαμεν). Angelos Chaniotis, powołując się na tę informację, przyjął, że Hermiasz przybył na Kretę około 225 r. p.n.e., czyli na kilka lat przed wybuchem wojny lyttyjskiej i wojny domowej w Gortynie⁴⁵. Grecki

⁴² Polibiusz, co prawda, nie podał nazw portów opanowanych przez gortyńskich rebeliantów, ale nie ma wątpliwości, że chodzi odpowiednio o porty Matalon (dzis. Mátala) i Lebenę (dzis. Lénda) ze słynną świątynią Asklepiosa; zob. A.Th. Vasilakis, *The 147 Cities of Ancient Crete*, Herakleion 2000, s. 123–124, 132.

⁴³ A. Χανιώτης, *Κλασική και ελληνιστική Κρήτη*, s. 238.

⁴⁴ W źródłach pisanych rzadko pojawiają się informacje dotyczące czasu trwania zagranicznych misji. Na ogół twierdzi się, że lekarze byli zatrudniani najczęściej na roczne kontrakty. Znamy z historii tylko kilka nazwisk greckich lekarzy przebywających za granicą ponad rok. Wiemy, że Menokritos z Samos (III/II w. p.n.e.) jako lekarz publiczny przebywał na Karpathos ponad dwadzieścia lat (*IG* XII 1, 1032, w. 3), z kolei Damiadas z Lacedemonu (I w. n.e.) udzielał pomocy medycznej w Gythejon (pd. Lakonia) przez dwa lata (*IG* V 1, 1145, w. 16); zob.: L. Cohn-Haft, *The Public Physicians*, s. 47.

⁴⁵ A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, s. 97.

historyk wydaje się zatem zakładać, że lekarz z Kos podjął decyzję o opuszczeniu Gortyny jeszcze, według przyjętej przez niego datacji, przed zakończeniem działań wojennych. Możemy przyjąć za pewnik, że Hermiasz jako odpowiedzialny lekarz, a za takiego mieli go Gortyńczycy i Knosyjczycy, zdecydował się na powrót do domu dopiero po ustaniu walk wewnętrznych w Gortynie, czyli około 219 lub 218 r. p.n.e. Nie można jednak odrzucać hipotezy, że to właśnie wydarzenia związane z wybuchem największej kreteńskiej wojny były powodem sprowadzenia lekarza na Kretę. Z historii znamy wiele przykładów zatrudniania lekarzy na czas prowadzonych działań wojennych⁴⁶. Takim lekarzem był chociażby Onasilos z Cypru, zatrudniony przez króla Idalion podczas wojny z cypryjskim miastem Kition⁴⁷. Oznaczałoby to, że kres pobytu Hermiasza na wyspie Minosa przypadł na 216 r. p.n.e. Gwoli ścisłości należy dodać, że jeden z wydawców kojskich inskrypcji Klaus Hallof ustalił datę erygowania dwóch honoryfikacyjnych steli na okres po 218 r. p.n.e. („nach 218”)⁴⁸.

Instytucje państwowe (kosmowie i zgromadzenie ludowe) Gortyny i Knosos, być może w porozumieniu ze sobą, podjęły decyzje o uhonorowaniu lekarza Hermiasza za usługi medyczne świadczone mieszkańcom obu tych miast. Nie ulega wątpliwości, że Hermiasz z Kos, sprowadzony przez Gortynę, pełnił w kreteńskim mieście funkcję lekarza publicznego (gr. δημόσιος ἰατρός)⁴⁹, opłacanego ze środków wspólnoty⁵⁰. Do jego obowiązków należało zatem dbanie o bezpieczeństwo i zdrowie obywateli. Niestety, nie znamy ani wysokości wynagrodzenia⁵¹, ani szczegółowych warunków zatrudnienia. Z usług kojskiego lekarza, zatrudnionego przez Gortyńczyków, korzystali też sprzymierzeńcy Gortyny – Knosyjczycy oraz ich sojusznicy (niewymienieni *nominatim*).

⁴⁶ É. Samama, *Asklepios, Hippocrates and their Followers*, s. 309.

⁴⁷ Zob. K. Σπυριδάκης, *Ο Κύπριος ἰατρός Ονήσιλος (αρχαία 5. αιώνας π.Χ.) και η αρχαία ελληνική ιατρική*, „Κυπριακαί Σπουδαί” 1958, 22, s. 217–220; É. Samama, *Les médecins*, s. 456–459, nr 367; E. Kaczyńska, *Cypryjska inskrypcja z Idalion (ICS 217) – tłumaczenie i komentarz*, „Do-so-mo” 2015, 11, s. 111–125; też, *Najstarsza umowa gwarantująca bezpłatną usługę medyczną*, w: *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna. Historia – filozofia – religia*, red. S. Konarska-Zimnicka, L. Kostuch, B. Wojciechowska, Kielce 2019, s. 39–58.

⁴⁸ *IG XII 4*, 1, 248, s. 204.

⁴⁹ L. Cohn-Haft, *The Public Physicians*, s. 65.

⁵⁰ Zob. A.Γ. Κατσούρης, *Η αρχαία ελληνική ιατρική*, s. 321–325; K. Tadaajczyk, *Status społeczno-prawny i odpowiedzialność lekarza w prawie rzymskim*, Łódź 2014, s. 64; E. Kaczyńska, *Najstarsza umowa*, s. 39–40.

⁵¹ Zdaniem Luisa Cohn-Hafta, *The Public Physicians*, s. 65, z powodu dużego popytu na kojskich lekarzy zarobki ich musiały być wysokie.

Lekarz z Kos wykonywał pracę bez zarzutu, wykazując pełen profesjonalizm w każdym aspekcie swej działalności (nr 1, w. 7: ἀνέγκλητος ἰὼν ἐμὲ πᾶσι). Ota- czał troskliwą opieką nie tylko pełnoprawnych obywateli Gortyny (πολίται)⁵², lecz także pozostałych mieszkańców miasta-państwa (nr 1, w. 8–10: ἐπιμελούμενός τε τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατοικιό|ντων Γόρτυνι). Oczywiście, rodzi się w tym miejscu pytanie, które zapewne pozostanie bez odpowiedzi, czy pod sformułowaniem „pozostali mieszkańcy Gortyny” należy rozumieć wszystkich bez wyjątku mieszkańców miasta, tj. zarówno ludzi wolnych nieposiadających praw obywatelskich⁵³, jak i ludzi niewolnych⁵⁴.

Z inskrypcji gortyńskiej dowiadujemy się, że Hermiasz taką samą troskliwość okazał sprzymierzeńcom Gortyńczyków, którzy przybyli im na pomoc w czasie toczonych przez nich walk (nr 1, w. 14–15: τοῦτων [sc. τῶν συμμάχων] | τὰν αὐτὰν ἐπιμέλειαν ἐποιήσατο). Co znamienne, w epigrafie z Gortyny nie pada nazwa sprzymierzeńców, czyli Knosyjczyków. Knosyjczycy oraz towarzyszący im żołnierze z sojusznicznych miast bardzo dużo zawdzięczali kojskiemu lekarzowi. Ten bowiem, jak czytamy już w inskrypcji z Knosos, podczas wojny domowej w Gortynie oraz walk toczących się w pobliżu Fajstos, udzielił pomocy medycznej rannym Knosyjczykom i ich sprzymierzeńcom. Hermiasz szczególną opieką objął tych, których życie z powodu odniesionych ran było poważnie zagrożone⁵⁵.

⁵² Na Krecie pełnoprawnymi obywatelami (πολίται) byli ludzie wolni, zrodzeni z obywatela i wolnej kobiety, mężczyźni powyżej dwudziestu lub dwudziestu jeden lat, którzy po zakończeniu wojskowej edukacji (gr. dor. ἀγέλᾳ) i złożeniu przysięgi obywatelskiej, zostali przyjęci w poczet członków jakiejś *hetairei* (gr. ἑταιρεία); zob.: A. Χανιώτης, *Κλασσική και ελληνιστική Κρήτη*, s. 195–196, 207–212. Nie ulega wątpliwości, że opieką medyczną były objęte również ich rodziny, czyli kobiety i nieletni.

⁵³ Kategoria społeczna ludzi wolnych, ale niemających praw obywatelskich, obejmowała: obywateli, którzy utracili prawa obywatelskie (np. wyrokiem sądu), adoptowanych synów, którzy zostali odrzuceni przez przybranych ojców i wykluczeni z *hetairei* (tzw. ἀπέταιροι), wyzwolenców, dzieci zrodzone z wolnych kobiet i niewolników, oraz metojków, tj. cudzoziemców, którzy na stałe osiedli w mieście; zob.: tamże, s. 212–213.

⁵⁴ Do tej grupy należy zaliczyć przeddorycką ludność, która została pozbawiona wolności osobistej w czasie podboju Dorów, uprawiająca działkę ziemi należącą do obywatela (tzw. κλαρῶται). W obrębie tej grupy wyróżniano dodatkowo tych, którzy uprawiali prywatne działki (ἀραμιῶται) oraz tych, którzy służyli w sysitiach, wykonywali prace publiczne lub uprawiali państwową ziemię (μνωῖται). Osobną klasę tworzyli niewolnicy (δοῦλοι), traktowani jako majątek ruchomy, którzy mogli być kupowani lub sprzedawani bez jakichkolwiek ograniczeń. Trzecią grupę stanowili obywatele, którzy utracili wolność osobistą z powodu niespłaconej hipoteki, długów lub niewoli; zob. tamże, s. 213–215.

⁵⁵ Lekarze z Kos wykazywali się bardzo cenną umiejętnością tamowania krwi. Potrafili zahamować krwawienie za pomocą środków ściągających, poprzez zakładanie tamponów,

Dzięki skutecznej kuracji „uratował” wielu Gortyńczyków i Knosyjczyków „przed wielkimi niebezpieczeństwami” (nr 1, w. 11–12: πολλ{λ}ὸνς ἔσωσε ἐς μεγάλων κινδύνων; w. 15–16: ἔσωσε ἐς | μεγάλων κινδύνων; nr 2, w. 12–13: διέσωσε αὐτο[ὺς ἐγ] | μεγάλων κινδύνων; w. 18–19: διέ[σωσε αὐτοὺς] | ἐγ μεγάλων κινδύνων)⁵⁶. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że Kojczyk przychodził z pomocą każdemu, kto tylko o nią poprosił (nr 1, w. 19–20: ἔν τε τ[οῖς λοιποῖς παρέχων] | [αὐτὸν πρόθ]υμον π[ρὸς τοὺς παρακαλοῦντας αὐτὸν]).

Kommemoratywne dekrety podkreślają liczne cechy moralne lekarza, które były wysoko cenione przez mieszkańców obu miast kreteńskich. Hermiasz zawsze spieszył z pomocą, gorliwie i ochotczo wykonywał swoje obowiązki (nr 2, w. 10: φιλοτιμίως τε καὶ ἐντενίως), nigdy nie brakowało mu zapału (nr 1, w. 12–13: οὐδὲν ἐλλ{λ}είπω|ν προθυμίας). Działał zawsze zgodnie ze sztuką lekarską i należytą troską (nr 1, w. 10–11: κατὰ τὰ|ν τέχνην καὶ τὰν ἄλλαν ἐπιμέλειαν). Wychwalany był za wyświadczone przysługi i życzliwość, jaką okazał miastu (nr 1, w. 21–22: ἀρε|[τᾶς ἔ]|νεκα καὶ εὐνοίας τᾶς ἐς τὰν πόλιν). Gortyńczycy uważali Hermiasza za dobrego i znakomitego lekarza (nr 2, w. 23–24: ἱατρὸν ἀγαθὸν καὶ{ι} ἄνδρα ἀξί[ι]|([λόγον)). Również Knosyjczycy podkreślali jego dobroć (nr 2, w. 11: Ἐρμίας ὑπάρχων ἀγαθὸς ἀνὴρ), gorliwość (nr 2, w. 11–12: πᾶσ[αν σ]|πουδὰν ἐποίησατο) i gotowość (nr 1, w. 19–20: παρέχων] | [αὐτὸν πρόθ]υμον).

Z inskrypcji gortyńskiej dowiadujemy się, że Hermiasz nienaganną służbą, którą pełnił przez pięć lat, przyniósł chlubę nie tylko ojczyźnie i sobie, lecz także Gortynie, kreteńskiemu miastu, które obdarzyło radę miasta Kos bezgranicznym zaufaniem w kwestii wyboru lekarza (nr 1, w. 4–7: ἀξίως πεπότηται τὰν παρ’ αὐτῶν ἐπιδαμίαν | ὑμῶν τε τῶν ἀποστειλάντων καὶ αὐτοσαυτῶ, ἔ|τι δὲ καὶ ἀμίων τῶν δόντων ὑμῶν τὰν ἐπιτροπὰν | τᾶς αἰρέσιος τῷ ἱατρῷ). Długi staż kojskiego lekarza na Krecie świadczy z jednej strony o zadowoleniu Gortyny z jakości świadczonej przez niego usług medycznych, z drugiej zaś o satysfakcji Hermiasza z pracy, wynagrodzenia i warunków życia. Niewykluczone też, że lekarz przez wzgląd na trwającą wojnę, w poczuciu obowiązku i odpowiedzialności, przedłużył pobyt na Krecie⁵⁷. Gortyńczycy, wdzięczni Hermiaszowi za wieloletnią służbę (nr 1, w.

ucisk naczyń krwionośnych, a nawet wypalanie rany rozżarzonym żelazem; zob. J. Supady, *Medycyna w czasach antycznych*, s. 73.

⁵⁶ Słownictwo medyczne zastosowane w kreteńskich inskrypcjach (IG XII, 4, 247; IG XII, 4, 248) typu σφῶω, διασφῶω, θεραπεία szczegółowo omawia L. Wells, *The Greek Language of Healing from Homer to New Testament Times*, Berlin–New York 1998, s. 80–81.

⁵⁷ Znamy z kreteńskiej inskrypcji z Oluntu (IC I 22, 4, w. 14–21) przykład nieznanego z imienia lekarza z Kasos (II w. n.e.), który postanowił odłożyć wyjazd do ojczyzny z powodu szerzącej się w mieście zarazy.

20–21: βωλόμενοι αὐτῷ ἐν[χαρ]ιστήν), pozytywnie rozpatrzyli na zgromadzeniu ludowym jego prośbę o wyrażenie zgody na powrót do ojczyzny. Co więcej, odsłali Hermiasza do domu w eskorcie dwóch, zapewne znamienitych, gortyńskich obywateli – Soarchosa i Kydasa (nr 1, w. 17–20: ἐπεὶ δὲ ἐπευθὼν ἐπὶ τὰν ἐσκλησίαν | ἀξίωσε ἀμὲ ἀφέμεν αὐτὸν ἐς τὰν ιδίαν, ἐπεχω[ρ]ήσαμεν συναπεστήλαμέν τε τῶν πολιτῶν | [α]ὐτῷ Σόαρχον καὶ Κύδαντα). Kosmowie i zgromadzenie ludowe postanowili wyrazić słowa pochwały pod adresem Hermiasza ze względu na jego zasługi i życzliwość okazaną miastu (nr 1, w. 21–22: ἀρε[τ]ῆς ἔνεκα καὶ εὐνοίας τᾶς ἐς τὰν πόλιν). Mieszkańcy Gortyny uznali też, że pochwały należą się samym Kojczykom za to, „iż przysłali [...] dobrego lekarza i wybitnego męża” (nr 1, w. 23–24: ὅτι καὶ ἱατρὸν ἀγαθὸν καὶ {ι} ἄνδρα ἀξ[ι]ολόγον [...] ἀπ[ε]στήλαν). Gortyńczycy podjęli decyzję o przyznaniu Hermiaszowi i jego potomkom praw obywatelskich miasta Gortyny (nr 1, w. 25–26: ἔδοξ[ε] [ἀμὶν καὶ πολιτείαν δ]όμεν αὐτῷ καὶ ἐκγόνους).

Działalność zawodowa Kallipposa z Kos na Krecie

Wiedzę o pobycie kojskiego lekarza Kallipposa na Krecie⁵⁸ czerpiemy z inskrypcji honoryfikacyjnej IG XII 4, 1, 171 (Nr 3)⁵⁹, znalezionej przez niemieckiego archeologa Rudolfa Herzoga w 1902 r. na Kos, ściślej mówiąc na terenie świętego sanktuarium boga Asklepiosa⁶⁰. Stela, zawierająca kopię uchwały kreteńskiego miasta Aptery, została ustawiona w ojczyźnie Kallipposa na życzenie Apteryjczyków pragnących w ten sposób wyrazić wdzięczność za okazaną im troskliwość,

⁵⁸ Wydaje się wielce prawdopodobne, że Kallippos jako lekarz publiczny udzielał pomocy medycznej nie tylko na Krecie, lecz także na Nisyros. Na tej niewielkiej wyspie, położonej u południowych wybrzeży Kos, znaleziono stelę nagrobną poświęconą Nikation, żonie Kallipposa; zob.: J. Robert, L. Robert, *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 1974, 87, s. 255–256, nr 411; H. Solin, *Analecta epigraphica*, XV–XXVII, „Arctos. Acta Philologica Fennica” 1974, 8, s. 153, nr 10; L. Migeotte, *Cinq souscriptions féminines à Cos à la période hellénistique*, „Revue des Études Anciennes” 1998, 100, s. 570, przypis 25. Zdaniem Dimitrisa Bosnakisa, *Το Ασκληπιείο της Κω*, s. 85, Nikation, obywatelka miasta Kos, mogła towarzyszyć mężowi w podróży służbowej na Nisyros.

⁵⁹ IG XII 4, 1, 171 = IC II, III 3. Zob. także: É. Samama, *Les médecins*, s. 247–249, nr 136; A. Martínez Fernández, *Decreto de proxenia de Aptera en honor del médico Calipo de Cos*, „Fortunatae” 2017–2018, 28, s. 236–239.

⁶⁰ Zob. R. Herzog, *Vorläufiger Bericht über die koische Expedition im Jahre 1903*, „Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts” 1903, 18, s. 198.

a także za zapał i profesjonalizm medyka⁶¹. Choć inskrypcja do naszych czasów nie zachowała się w najlepszym stanie (uszkodzony jest bowiem jej prawy dolny róg), restytucja tekstu, z uwagi na jej stereotypowy charakter objawiający się użyciem formuł typowych dla tego rodzaju uchwał⁶², nie nastroczała epigrafikom zbyt dużo problemów⁶³.

Nr 3: Inskrypcja honoryfikacyjna Aptery⁶⁴

Α π τ ε ρ α ί ω ν.

ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δάμῳι,
Σῶσος Ἀβδία εἶπε· ἐπειδὴ Κάλ-
λιππος Ἀριστοκρίτῳ Κῶιος ἱατρὸς[ς]
ἀποσταλεῖς ὑπὸ τῆς πόλιος ἀξίως
ἀνέστραπται ἀμφοτερῶν τῶν πολ[ι]-
ων κάτε τὸν βίον καὶ τὰν τέχνην προ-
θυμίας οὐθὲν ἐλλείπων, πολλός
τε τῷ πολιτῶν ἐγ' μεγάλην ἄρρωστ[ι]-
ᾶν σέσωκε, ἵνα ὧν καὶ ὁ δᾶμος φαίνη-
ται τιμῶν τὸς ἀγαθὸς ἄνδρας, vac.
δεδόχθαι τῇ βουλῇ καὶ τῷ δάμῳι[ι].
ἐπαινέσαι Κάλλιππον Ἀριστοκρί[ι]-
τῳ Κῶιον ἱατρὸν καὶ στεφανῶ<σαι> αὐτὸ[v]
στεφάνῳι χρυσέῳι ἀρετᾶς ἐν[ε]-
κα καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτόν, [δόν]-
τῳ δὲ αὐτῷ τοῖ ταμίᾳ ἐς τε τ[ὸν]
στέφανον καὶ πορεῖον στα[vacat?]-
τῆρας τριακοσίου· ἵνα δὲ καὶ Κ[ῶιοι πα]-
ρακολουθῶντι τὰν αἵρεσιν, τ[ὸ δόγμα]
σαμανάμενοι τοῖ κόσμοι τᾶ[ι δαμο]-
σίαι σφραγῖδι ἐξαποστ[ειλάτω]-
σαν πρὸς αὐτὸς : καὶ [ἀξιωσάντων φί]-

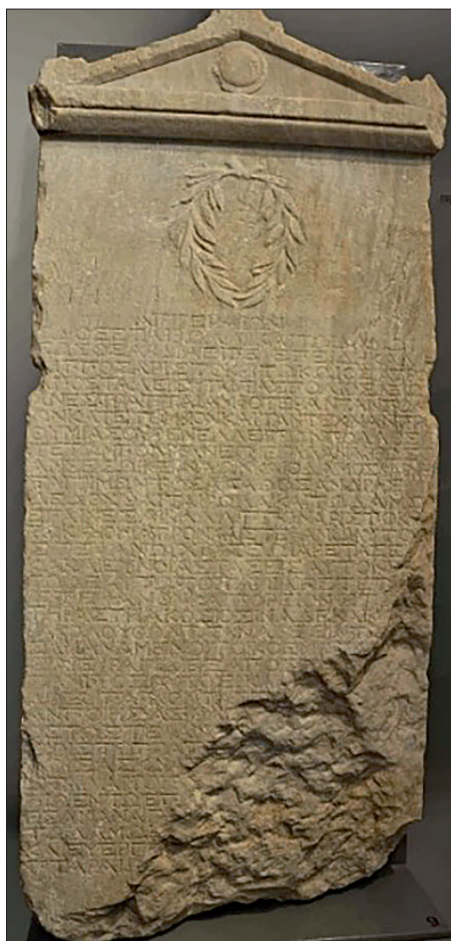
⁶¹ Nazwa miasta Aptery pojawia się w epigrafie jedynie w utworzonym od niej derywacie etnonimicznym Ἀπτεραίων (w. 1) lub w jego doryckim odpowiedniku Ἀ]πταραίω[v (w. 34).

⁶² Zob. A. Martínez Fernández, *Decreto de proxenia de Aptera*, s. 247–251.

⁶³ Tekst w dużej mierze został zrekonstruowany przez włoską archeologkę specjalizującą się w greckiej epigrafice – Margheritę Guarducci, która jako pierwsza opublikowała i skomentowała analizowaną inskrypcję; zob.: M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, t. 2, Roma 1939, s. 16–17.

⁶⁴ Inskrypcja zastała wyryta na steli z białego marmuru (wys. 0,99 × szer. 0,405–0,43 × grub. 0,14), zwieńczonej trójkątnym frontonem (zw. aetoma) ozdobionym po środku reliefem w kształcie dysku (o średnicy 0,06). Nad nagłówkiem ΑΠΤΕΡΑΙΩΝ, rozpoczynającym uchwałę kretańskiego miasta, widnieje wieniec oliwny (lub laurowy – według Margherity Guarducci). Stela znajduje się w ekspozycji muzeum epigraficznego na terenie kojskiego asklepiejonu.

λος ὑπάρχοντας τ[ὰν ἐπιμέλει]–
 αν ποιήσασθαι [τᾶς ἀναγορεύσι]–
 ος τῷ στεφάνῳ [ἐν τε τοῖς Διονυ]–
 σίοις τῷ πρᾶτ[ω ἀγῶνος καὶ τοῖς μεγά]–
 λοις Ἀσκληπ[ιείοις, καὶ δόμεν τᾷ]
 στάλαι τόπ[ον ἐν τῷ ἱερῷ τῷ Ἀσκλη]–
 πιῷ ἐν τῷ ἐπ[ιφανεστάτῳ τόπῳ],
 ἐς ἃν ἀναγ[ραφήσεται τὸ δόγμα]
 τῷ δάμῳ· ἧ[μεν δὲ αὐτὸν πρόξενον]
 καὶ εὐεργέ[ταν τᾶς πόλιος τᾶς Α]–
 πταραΐω[ν -----?-----].

Fot. 2. Inskrypcja honoryfikacyjna ku czci lekarza Kallipposa (IG XII 4, 1, 171)

Źródło: fotografia własna (sierpień 2017).

Tłumaczenie:

„[Uchwała] Apteryjczyków. Rada i lud postanowiły, Sosos, [syn] Abdiasa, złożył wniosek: Ponieważ Kallippos, [syn] Aristokritosa, Kojczyk, wysłany jako lekarz przez [swoje] miasto, zachowywał się godnie wobec obu miast [tj. Aptery i Kos], w życiu [prywatnym] i w sztuce [lekarskiej] nie szczędząc zapału, i wielu spośród obywateli uchronił przed poważnymi chorobami, aby więc było widać, że lud ceni dobrych mężów [...], rada i lud postanowiły udzielić [publicznej] pochwały Kallipposowi, [synowi] Aristokritosa, kojskiemu lekarzowi, i nagrodzić go złotym wieńcem za zasługi i życzliwość okazaną jemu [tj. ludowi]; skarbnicy niech mu dadzą trzysta staterów na wieniec i podróż powrotną; żeby zaś i Kojczycy dowiedzieli się o [naszej] decyzji, kosmowie, zaopatrzwszy [uchwałę] w pieczęć publiczną, niech wyślą do nich i [poproszą] przyjaciół, aby zadbali o [publiczne ogłoszenie decyzji] o przyznaniu [Kallipposowi] wieńca zarówno podczas Dionizjów, w czasie pierwszych [zawodów], jak i podczas Wielkich Asklepiejów, [i żeby wyznaczili miejsce] na stelę [w sanktuarium] Asklepiosa w [najbardziej widocznym miejscu], na której zostanie zapisana [uchwała] ludu; [i żeby dowiedzieli się], że przyznano mu tytuł [proksenosa] i dobroczyńcy [miasta] Apteryjczyków [...]”.

Wychowanek kojskiej szkoły medycznej przybył do Aptery, miasta leżącego w północnej części zachodniej Krety (15 km na wschód od antycznej Kydonii, dzis. Chania)⁶⁵, najprawdopodobniej w pierwszej połowie w II w. p.n.e.⁶⁶ Kallippos, o którym czytamy w inskrypcji, że był synem Aristokritosa (w. 3-4: Κάλλιππος Ἀριστοκρίτω), został oddelegowany do kreteńskiej *polis* przez miasto

⁶⁵ Aptera z racji strategicznego położenia była jednym z silniejszych ośrodków politycznych i handlowych wyspy. Kreteńskie miasto, poświadczane już na tabliczkach mykeńskich zapisanych pismem linearnym B jako *a-pa-ta-wa* [Aptarwa], największy rozwój przeżywało w epoce klasycznej, hellenistycznej i rzymskiej. W III w. p.n.e. miasto było zaangażowane w wojnę lytyjską (początkowo jako sprzymierzeniec miasta-państwa Knosos), podczas której oblegane było przez wojska Filipa V Macedońskiego. Aptera była jednym z 31 miast kreteńskich, które w 183 r. p.n.e. zawarło przymierze z królem Pergamonu Eumenesem II; zob.: C. Davaras, *Guide to Cretan Antiquities*, s. 15; A.Th. Vasilakis, *The 147 Cities*, s. 69-71. Ruiny antycznej *polis* wznoszą się na wzgórzu Paleókastru (231 m n.p.m.), na południowy zachód od nadmorskiej osady Kalámi.

⁶⁶ Zdecydowana większość badaczy datuje zabytek na II w. p.n.e. (tak R. Herzog, L. Robert, M. Guarducci, S.M. Sherwin-White, M.E. Detorakis, E. Samama). Chronologię dokumentu precyzują wydawcy kojskich inskrypcji D. Bosnakis, K. Halloff i K. Rigsby, którzy umiejscawiają dokument w drugiej połowie II w. p.n.e. Na pierwsze z kolei ćwierćwiecze II w. p.n.e. określił datę inskrypcji A. Martínez Fernández, który przeprowadził niedawno wnikliwą analizę paleograficzną epigrafu.

Kos (w. 5: ἀποσταλεις ὑπὸ τᾶς πόλιος), sprawujące administracyjny nadzór nad kojskim asklepiejonem. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa założyć, choć nie ma na ten temat *explicite* informacji w epigrafie, że Apteryjczycy wybór lekarza pozostawili w gestii władz Kos, tj. rady i zgromadzenia ludowego, jak to było w przypadku Hermiasza, syna Emmenidasa. Międzynarodowa renoma kojskiego ośrodka medycznego i takowa sława jej absolwentów stanowiła dla mieszkańców Aptery wystarczający certyfikat wysokich kompetencji zawodowych.

Należy odnotować, że nieznane nam są okoliczności przybycia Kallipposa na Kretę, jak i czas trwania jego zagranicznej misji. Można jedynie domniemywać, że został on sprowadzony na Kretę z powodu trudności Apteryjczyków z uzyskaniem opieki medycznej u miejscowych lekarzy⁶⁷. Kreta jako wyspa dziewięćdziesięciu⁶⁸ lub nawet stu miast⁶⁹ była gęsto zaludniona, a to wiązało się z ogromnym zapotrzebowaniem na usługi medyczne. Nie bez znaczenia pozostaje też fakt, że pomiędzy tyłoma kreteńskimi *poleis* dochodziło do licznych napięć i nieporozumień. Rywalizacja o dominację na wyspie uczyniła z Krety arenę nieustannych sporów i zmagających wojennych, których naturalnymi ofiarami stawali się obywatele skonfliktowanych stron, nierzadko ludność cywilna⁷⁰. Problemy zdrowotne, a nawet spustoszenie w zasobie ludzkim powodowały też silne trzęsienia ziemi,

⁶⁷ Ze źródeł literackich, jak i epigraficznych czerpiemy wiedzę na temat medyków urodzonych na Krecie. Wiemy, że z wyspy Minosa pochodzili: Diogenes z kreteńskiej Apolonii (V w. p.n.e.), Ablabios (III w. n.e.), Sotades (II w. p.n.e.), Tryfon z Gortyny (I w. n.e.), Tryfon Młodszy (I w. n.e.), Korinthos z Acharnes (I w. n.e.), Epikles (I w. p.n.e.), Androkles (I w. p.n.e.), lekarz cesarza Nerona, Androkles Młodszy (I w. n.e.), Andromachos Starszy (I/II w. n.e.), Andromachos Młodszy (II w. n.e.); zob.: K. Γεωργακόπουλος, *Αρχαίοι Έλληνες ιατροί*, s. 532–533. Nie bez znaczenia pozostaje też fakt, że na Krecie prężnie działały dwa asklepieja, jedno w Lebenie (dzis. Lénda), drugie w Lissos (nieopodal dzisiejszej osady Ajía Ruméli); zob.: K. Sporn, *Heiligtümer und Kulte Kretas in klassischer und hellenistischer Zeit*, Heidelberg 2002, s. 188–191, 307–311.

⁶⁸ Hom. *Od.* XIX 173–174: ἐν (sc. τῇ Κρήτῃ) [...] ἐννήκοντα πόληες.

⁶⁹ Hom. *Il.* II 649: Κρήτην ἑκατόμπολιν.

⁷⁰ Obraz Krety wstrząsanej nieustannymi wojnami wewnętrznymi wyłania się z dzieł starożytnych dziejopisarzy. Antyczni historycy przyczyny takiego stanu rzeczy doszukiwali się w charakterze Kreteńczyków, w ich chciwości, wiarołomstwie i wojowniczym usposobieniu. Przewrotną i konfliktową naturę Kreteńczyków odzwierciedlają popularne w dobie antycznej powiedzenia: ὁ Κρήτης τὸν Κρήτηα („Kreteńczyk [przechytrzy] Kreteńczyka”), κρητιτίζειν („postępować po kreteńsku, tj. kłamać, oszukiwać”), πρὸς Κρήτηα κρητιτίζεις („postępujesz jak Kreteńczyk wobec Kreteńczyka”, tj. trudzisz się na próżno, por. polskie przysłowie *trafiła kosa na kamień*); zob.: T. Νικολαΐδης, *Οἱ Κρήτες στὴν ἀρχαία καὶ νεότερη ἐλληνικὴ παροιμοιογραφία*, „Αἰράδνη” 1989, 5, s. 400–402; A. Chaniotis, *Die Verträge*, s. 1–2, 6–7. Zob. także: E. Kaczyńska, *Wizerunek Kreteńczyków w twórczości Kallimacha z Cyreny*, „Meander” 2000, 55(6), s. 513–535.

które bardzo często nawiedzały wyspę leżącą w aktywnym sejsmicznie regionie⁷¹. Nie można wreszcie wykluczyć, że powodem zatrudnienia Kallipposa był wybuch w Apterze jakiejś epidemii⁷², np. dżumy, szkarlatyny, tyfusu, ospy, odry, cholery, malarii. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że pobyt kojskiego lekarza na Krecie nie przekroczył jednego roku, ponieważ greckie inskrypcje odnotowywały jedynie pobyty trwające dłużej niż rok⁷³.

Uchwała Aptery podała do publicznej wiadomości, że lekarz Kallippos nieskazitelnym postępowaniem przyniósł zaszczyt nie tylko ojczystej Kos, lecz także kreteńskiemu miastu (w. 6-7: ἀξίως ἀνέστραπται ἀμφοτεράν τῶν πολ[ί]ων). Jego etyczną postawę dodatkowo podkreśla sformułowanie κάτε τὸν βίον καὶ τὰν τέχνην προ|θυμίας οὐθὲν ἐλλείπων (w. 7-8), przywodzące na myśl znaną z przysięgi Hipokratesa frazę: ἀγνῶς καὶ ὁσίως διατηρήσω βίον τὸν ἐμὸν καὶ τέχνην τὴν ἐμήν („w czystości i niewinności zachowam życie swoje i sztukę swoją”⁷⁴). W przekonaniu starożytnych Greków dobrego lekarza powinny zatem charakteryzować zarówno wysokie kompetencje zawodowe, jak i wartości moralne (np. troska o zdrowie pacjentów, uczciwość, mądrość, rzetelność, pracowitość, odwaga, wyrozumiałość). Aspekty te podnosi analizowana inskrypcja w passusie zawierającym powody, dla których Apteryjczycy podjęli decyzję o uhonorowaniu Kallipposa (w. 15-16: ἀρετᾶς ἔν[ε]κα καὶ εὐνοίας τὰς εἰς αὐτόν).

Kojski lekarz – jak czytamy w inskrypcji – wykazywał duże zaangażowanie w wykonywaną przez siebie pracę, ratując przed poważnymi chorobami wielu obywateli Aptery (w. 8-10: πολλός | τε τῷ πολιτῶν ἐν μεγάλαν ἀρρωστ[ι]ᾶν σέσωκε). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na stereotypową frazę ἐκ μεγάλων ἀρρωστιῶν σῶζειν, często pojawiającą się w greckich inskrypcjach epoki hellenistycznej⁷⁵. Wyrażenie to w sposób rzeczowy informuje o najważniejszej powin-

⁷¹ Zob.: C. Davaras, *Guide to Cretan Antiquities*, s. 81-82, s.v. earthquakes; G.A. Papadopoulos, *A Seismic History of Crete. The Hellenic Arc and Trench. Earthquakes and Tsunamis: 2000 BC – 2011 AD*, Athens 2011, *passim*. Nikolaos Stawrakis zebrał informacje o czterdziestu dziewięciu silnych trzęsieniach ziemi na Krecie z okresu od 368 r. p.n.e. do czasów mu współczesnych (do 1888 r.); zob.: N. Σταυράκης, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνα 1890, s. 107-111.

⁷² Zob. J. Robert, L. Robert, *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 1940, 53, s. 222, nr 124.

⁷³ Zob. przypis 43.

⁷⁴ Cytat z tłumaczenia *Przysięgi* autorstwa G. Piankówny i K. Kreyserowej, umieszczonego w pracy: K. Osińska, *Dorobek etyczny medycyny*, w: *Refleksje nad etyką lekarską*, red. K. Osińska, Warszawa 1992, s. 9.

⁷⁵ Por. inskrypcje dedykowane Hermiaszowi z Kos.

ności lekarza, jaką jest przywracanie zdrowia pacjentowi cierpiącemu na różne dolegliwości za pomocą odpowiednich leków i zabiegów⁷⁶.

Rada i zgromadzenie ludowe Aptery, pragnąc wyrazić uznanie i głęboki szacunek dla „wybitnego męża” (w. 11), postanowiły nagrodzić Kallipposa publiczną proklamacją (w. 12: ἐπαινέσαι) i ukoronować go złotym wieńcem chwały (w. 14-15: στεφανῶσαι > αὐτὸ[v] στεφάνῳ χρυσέῳ)⁷⁷ w podzięcie za profesjonalną i troskliwą opiekę medyczną udzieloną obywatelom (w. 15-16). Fakt ten znajduje odzwierciedlenie w umieszczonym w górnej części steli reliefie przedstawiającym wieniec oliwny (zob. fot. 2)⁷⁸. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że drogocenny wieniec był rodzajem szczególnego uhonorowania, a jego przyznanie jedynie częścią oficjalnego ceremoniału. W rzeczywistości osoby uhonorowane tego rodzaju wyróżnieniem (najczęściej artyści) otrzymywali rekompensatę pieniężną, którą traktowano nierzadko jako honorarium za wykonaną pracę⁷⁹. Jak czytamy w inskrypcji (w. 16-19), skarbnicy (gr. ταμίαι) kreteńskiej *polis* zostali zobowiązani do wypłacenia Kallipposowi z kasy miejskiej kwoty trzystu srebrnych staterów na zakup wieńca i pokrycie kosztów podróży (w. 17-18: ἔς τε τ[ὸν] στέφανον καὶ πορεῖον)⁸⁰. Zdaniem większości badaczy suma zaoferowana Kallipposowi była niebagatelna⁸¹.

⁷⁶ Na określenie czynności wykonywanych przez lekarzy używano też czasowników διασφάζειν ‘ocalać, ratować’, βοηθεῖν ‘pomagać’, θεραπεύειν ‘leczyć’; zob.: L. Wells, *The Greek Language of Healing from Homer to New Testament Times*, Berlin–New York 1998, s. 80–81.

⁷⁷ Podobnego zaszczytu dostąpił również lekarz Hermiasz, który został nagrodzony wieńcem przez mieszkańców Halikarnasu (*IG* XII 4, 1, 142).

⁷⁸ W starożytności osoby zaszczytnie wyróżnione najczęściej nagradzano wieńcami uplecionymi z młodych gałązek (gr. θαλλοῦ στέφανος), z liści bluszczu (gr. κιστοῦ στέφανος) lub lauru (gr. δάφνης στέφανος), względnie kwiatów (gr. ἀνθίνος στέφανος). W niektórych inskrypcjach znajdujemy też informacje o malowanych wieńcach (gr. γραπτὸς στέφανος), wstążkach (gr. ταινία, ταινίδιον) lub wełnianych przepaskach (gr. λημνίσκος). Najcenniejszy ze wszystkich był wieniec wykonany ze złota (gr. χρυσοῦ στέφανος lub χρυσοῦς, χρυσεὸς στέφανος); zob.: B.H. McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.–A.D. 337)*, Ann Arbor 2002, s. 239.

⁷⁹ Zob. A. Martínez Fernández, *Decreto de proxenia de Aptaera*, s. 250.

⁸⁰ S.M. Sherwin-White, *Ancient Cos*, s. 265, podaną w epigrafie kwotę połączyła tylko z wyrazem πορεῖον („a viaticum of three hundred staters”).

⁸¹ Zob.: A. Martínez Fernández, *Decreto de proxenia de Aptaera*, s. 250. Innego zdania była Margherita Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, t. 2, s. 17, która uważała kwotę wypłaconą przez Aptereńczyków za niezbyt wysoką i wystarczającą jedynie na zakup wieńca i pokrycie kosztów podróży („Non sane magnam pecuniam Apteraei medico suo concessisse videntur, sed eam tantum quae ad coronam et viaticum sibi comparanda sufficeret”).

Z kolei inni urzędnicy Aptery, zwani kosmami, otrzymali za zadanie wysłanie na Kos zapieczętowanego listu zawierającego treść uchwały, a nadto prośbę skierowaną do Kojczyków, określonych mianem przyjaciół⁸², by zadbali o podanie do wiadomości publicznej informacji o przyznaniu ich rodakowi zaszczytnego wieńca. Dyspozycje dotyczą też wystawienia steli z wyrytym na niej tekstem apteryjskiej uchwały w możliwie najbardziej wyeksponowanym miejscu świętego temenosu. Do proklamacji, zgodnie z wytycznymi zawartymi w epigrafie, miało dojść podczas Dionizjów i Wielkich Asklepiejów, najważniejszych świąt obchodzonych na terenie sanktuarium Asklepios.

Inskrypcja w części finalnej zawiera informację o ogłoszeniu Kallipposa proksenosem (czyli przyjacielem obcego państwa) oraz dobroczyńcą Aptery (w. 32–34: $\pi\rho\acute{o}\xi\epsilon\nu\omicron\nu \mid \kappa\alpha\iota \epsilon\upsilon\epsilon\rho\gamma\acute{\epsilon}[\tau\alpha\nu \tau\acute{\alpha}\varsigma \pi\acute{o}\lambda\iota\omicron\varsigma \tau\acute{\alpha}\varsigma \Lambda]\pi\tau\alpha\rho\alpha\acute{\iota}\omega[v]$). Mieszkańcy kreteńskiej *polis* musieli darzyć Kallipposa wielkim zaufaniem, skoro powierzyli mu funkcję honorowego przedstawiciela Aptery w jego rodzinnym Kos⁸³. Zadaniem lekarza, o ile tytuł ten nie był li tylko zaszczytem⁸⁴, było sprawowanie opieki nad Apteryjczykami przybyłymi na Kos np. w celach dyplomatycznych, handlowych, religijnych lub zdrowotnych. Kreteńscy cudzoziemcy w razie potrzeby mogli liczyć na jego gościnność, wsparcie, protekcję, nie mówiąc już o pomocy w kontaktach z lokalną administracją państwową. Ponieważ urząd proksenosa bywał dziedziczny, Margherita Guarducci nie wykluczyła, że ostatnia linia epigrafu w uszkodzonym miejscu mogła zawierać znane z innych epigrafów słowa $\alpha\upsilon\tau\omicron\nu\kappa\alpha\iota \acute{\epsilon}\kappa\gamma\acute{o}\nu\omicron\upsilon\varsigma$, obwieszczające przyznanie przywileju proksenosa nie tylko Kallipposowi, lecz także jego potomkom⁸⁵. O wysokiej pozycji lekarza z jednej strony i ogromnej wdzięczności Apteryjczyków z drugiej świadczyć może też fakt, że w Apterze zaszczytny tytuł dobroczyńcy przyznawano niezwykle rzadko i wyłącznie znakomitym mę-

⁸² Bliskie relacje Krety z wyspą Kos poświadczają zabytki epigraficzne, np. inskrypcja honoryfikacyjna miasta Kos (z III/II w. p.n.e.) ku czci lekarza Medona z Aptery (SEG 41: 686 = IG XII 4, 1, 49); trzy dekrety z 242 r. p.n.e., przyznające prawo nietykalności w kojskim asklepiejonie mieszkańcom kreteńskich miast Istron, Fajstos i Hierapytny; inskrypcja wotywna (z II/I w. p.n.e.), znaleziona w gortyńskiej świątyni Izydy, mówiąca o złożeniu jakiegoś daru przez obywatelkę Kos; inskrypcja wotywna dokumentująca złożenie ofiarnego stołu w asklepiejonie w kreteńskiej Lissos przez Agathemerosa z Kos (SEG 45: 1316).

⁸³ Warto odnotować, że w III lub II w. p.n.e. w Apterze funkcję „honorowego konsula” miasta Kos pełnił kreteński lekarz Medon, uhonorowany tytułem proksenosa oraz publiczną proklamacją za życzliwość i pomoc udzieloną przybyszom z Kos (SEG 41: 686 = IG XII 4, 1, 49).

⁸⁴ W epoce hellenistycznej tytuł proksenosa często był tylko honorowy i nie pociągał ze sobą żadnych obowiązków; zob.: B.H. McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy*, s. 234.

⁸⁵ M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, t. 2, s. 17.

zom⁸⁶. Kojski lekarz znalazł się w gronie takich osobistości jak Prusjasz II, król Bitynii (*IC* II, III 4.A, 5–6), Attalos II, król Pergamonu (*IC* II, III 4.C, w. 14), konsul rzymski Lucjusz Korneliusz Scypion, jego brat Publiusz Korneliusz Scypion oraz pretor Lucjusz Emiliusz Regillus (*IC* II, III 5.A, w. 7)⁸⁷.

Podsumowanie

Zachowane źródła epigraficzne przekazują informacje o medycznych misjach na Krecie dwóch kojskich lekarzy, choć możemy domniemywać, że takich zdarzeń było zdecydowanie więcej. Powszechna w świecie hellenistycznym renoma kojskiej szkoły lekarskiej zachęcała kreteńskie miasta-państwa do zatrudniania profesjonalnych medyków wykształconych w duchu nauki hipokratejskiej na rok lub kilka lat. W pracy omówiono pięcioletnią misję Hermiasza, syna Emmenidasza, przypadającą na lata tzw. wojny lytyjskiej (około 221–219 p.n.e.), oraz jego działalność na rzecz mieszkańców Gortyny, Knossos i ich sojuszników, a także pobyt innego lekarza z Kos, Kalipposa, syna Aristokritosa, w Apterze w pierwszej połowie II w. p.n.e. Zabytki inskrypcyjne doby hellenistycznej stanowią istotne świadectwo oddziaływania myśli Hipokratesa z Kos i reprezentowanej przezeń szkoły asklepiadejskiej na inne regiony starożytnej Grecji, a zwłaszcza stopniowego przenikania hipokratejskiej praktyki medycznej na Kretę. Hermiasz i Kalippos jako reprezentanci grona wybitnych lekarzy wywodzących się z kojskiej

⁸⁶ Tamże, s. 17, 20, 22.

⁸⁷ Warto w tym miejscu odnotować, że osoby wyróżnione zaszczytnym mianem publicznego przyjaciela i dobroczyńcy zagranicznej *polis* otrzymywały często dodatkowe przywileje, którymi mogli się cieszyć w czasie swojego pobytu tymczasowego lub stałego, np. honorowe miejsce w teatrze, podczas igrzysk, świąt religijnych i uroczystości sakralnych (gr. *προεδρία*), zaproszenie na ucztę w prytanejonie, wstęp na zebrania rady lub zgromadzenia ludowego, obywatelstwo miasta (gr. *πολιτεία*), prawo do swobodnego importu lub eksportu (gr. *εἰσαγωγή καὶ ἐξαγωγή*), prawo do wypasu (gr. *ἐπινομία*), cięcia drewna (gr. *ἐπιξύλια*), zakupu ziemi lub domu (gr. *γῆς καὶ οἰκίας ἔγκτης*), pierwszeństwo w postępowaniu sądowym (gr. *προδικία*), przywilej zapytywania wyroczni w pierwszej kolejności (gr. *προμαντεία*), utrzymanie na koszt państwa, zwolnienie z liturgii, tj. publicznej służby na własny koszt (gr. *ἀλειτουργησία*), opłat (gr. *φόρων ἄφεσις*), ciężarów publicznych (gr. *ἄτελεια*), zwolnienie z podatków (gr. *ἀνεισφορία*) lub przynajmniej zrównanie z obywatelami miasta (gr. *ισοτέλεια*), korzyści z płacenia podatków na takich samych korzystnych warunkach co obywatele (gr. *ἐντέλεια*), gwarancja bezpieczeństwa i nietykalności osobistej (gr. *ἀσφάλεια καὶ ἀσυλία*); zob.: B.H. McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy*, s. 234–236.

szkoły medycznej nienagannie i kompetentnie wypełniali swoje obowiązki. Za profesjonalizm i etyczną postawę podczas misji kreteńskich uhonorowani zostali uchwałami trzech kreteńskich miast: Gortyny, Knosos oraz Aptery.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła

CRE = Bile M., *Paradeigmata. Recueil d'inscriptions grecques dialectales* VI, 1: *La Crète*, Paris 2016.

Focjusz, *Biblioteka*, t. 2, tłum. O. Jurewicz, Warszawa 1988.

Herodot, *Dzieje*, tłum. S. Hammer, wyd. 2, t. 1–2, Warszawa 1959.

Hippokratesa Aforyzmy, Rokowania (ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ καὶ ΠΡΟΓΝΩΣΤΙΚΟΝ) oraz Przysięga (ΟΡΚΟΣ) wykonywana przez lekarzy-kapłanów Eskulapa, tłum. H. Łuczkiwicz, Warszawa 1864.

IC = *Inscriptiones Creticae*, red. M. Guarducci, t. 1–4, Roma 1935–1939–1942–1950.

IG XII 4, 1 = *Inscriptiones Graecae*, vol. XII: *Inscriptiones Graecae insularum maris Aegaei praeter Delum*, fasc. IV: *Inscriptiones Coi, Calymnae, insularum Milesiarum, pars I: Inscriptiones Coi insulae: decreta, epistulae, edicta, tituli sacri*, red. D. Bosnakis, K. Hallof, K. Rigsby, Berlin–New York 2010.

IG XII 4, 2 = *Inscriptiones Graecae*, vol. XII: *Inscriptiones Graecae insularum maris Aegaei praeter Delum*, fasc. IV: *Inscriptiones Coi, Calymnae, insularum Milesiarum, pars II: Inscriptiones Coi insulae: catalogi, dedications, tituli honorarii, termini*, red. D. Bosnakis, K. Hallof, Berlin–New York 2012.

Polibiusz, *Dzieje*, t. 1, tłum. S. Hammer, Wrocław 1957.

Syll. = Syllogae inscriptionum Graecarum, t. 3, red. W. Dittenberger, Lipsiae 1920.

Opracowania

Bosnakis D., *Asklepieion and Physicians. A Preferential Tool of Koan Diplomacy*, w: *Hygieia. Health, Illness, Treatment from Homer to Galen*, eds N.Ch. Stampolidis, Y. Tassoulas, Athens 2014.

Bosnakis D. [Μποσνάκης Δ.], *To Ασκληπιείο της Κω*, Αθήνα 2014.

Boyxen B., *Fremde in der hellenistischen Polis Rhodos: Zwischen Nähe und Distanz*, Berlin–Boston 2018.

Brzeziński T., *Kształtowanie się zawodu lekarza i koncepcje kształcenia*, w: *Historia medycyny*, red. T. Brzeziński, Warszawa 1988.

Calero Secall I., *Leyes de Gortina*, Madrid 2000.

Cardinali G., *La guerra di Litto*, „Rivista di filologia d'istruzione classica” 1905, 33.

- Chaniotis A., *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart 1996.
- Chaniotis A. [Χανιώτης Α.], *Κλασσική και ελληνοιστική Κρήτη*, w: *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, red. N.M. Panajotakis [N. M. Παναγιωτάκης], t. 1, Ηράκλειο Κρήτης 1987.
- Chaniotis A., *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Oxford 2005.
- Cohn-Haft L., *The Public Physicians of Ancient Greece*, Northampton (MA) 1956.
- Davaras C., *Guide to Cretan Antiquities*, Athens 1989.
- Detorakis Th.E., *History of Crete*, Iraklion 1994.
- Faraklas N., Kataki E., Kosiwa A., Ksifaras N., Panajotopoulos E., Tasulas G., Tsatsaki N., Chadzipanajotis M. [Φαράκλας Ν., Κατάκη Ε., Κόσσυβα Α., Ξιφαράς Ν., Παναγιωτόπουλος Ε., Τασούλας Γ., Τσατσάκη Ν., Χατζηπαναγιώτη Μ.], *Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης*, Ρέθυμνο 1998.
- Herzog R., *Vorläufiger Bericht über die koische Expedition im Jahre 1903*, „Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts” 1903, 18.
- Jeorghakopoulos K. [Γεωργακόπουλος Κ.], *Αρχαίοι Έλληνες ιατροί*, Αθήνα 1998.
- Kaczyńska E., *Cypryjska inskrypcja z Idalion (ICS 217) – tłumaczenie i komentarz*, „Do-so-mo” 2015, 11.
- Kaczyńska E., *Najstarsza umowa gwarantująca bezpłatną usługę medyczną*, w: *Medicina antiqua, mediaevalis et moderna. Historia – filozofia – religia*, red. S. Konarska-Zimnicka, L. Kostuch, B. Wojciechowska, Kielce 2019.
- Kaczyńska E., *Remarks on the Mycenaean name of Lyktos*, „Do-so-mo” 2001, 3.
- Kaczyńska E., *Wizerunek Kreteńczyków w twórczości Kallimacha z Cyreny*, „Meander” 2000, 55(6).
- Katsuris A.G. [Κατούρης Α.Γ.], *Η αρχαία ελληνική ιατρική. Θεωρία και πρακτική μέσα από τις πηγές*, Θεσσαλονίκη 2017.
- Kuryłowicz M., *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006.
- Lonie I.M., *Cos versus Cnidus and the Historians: Part I*, „History of Science” 1978, 16.
- Martínez Fernández A., *Decreto de proxenia de Apterá en honor del médico Calipo de Cos*, „Fortunatae” 2017–2018, 28.
- McLean B.H., *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.–A.D. 337)*, Ann Arbor 2002.
- Migeotte L., *Cinq souscriptions féminines à Cos à la période hellénistique*, „Revue des Études Anciennes” 1998, 100.
- Nikolaidis T. [Νικολαΐδης Τ.], *Οι Κρήτες στην αρχαία και νεότερη ελληνική παροιμογραφία*, „Αριάδνη” 1989, 5.
- Nutton V., *Ancient Medicine*, London–New York 2013.
- Osińska K., *Dorobek etyczny medycyny*, w: *Refleksje nad etyką lekarską*, red. K. Osińska, Warszawa 1992.

- Papadopoulos G.A., *A Seismic History of Crete. The Hellenic Arc and Trench. Earthquakes and Tsunamis: 2000 BC – 2011 AD*, Athens 2011.
- Pikoulis E., Msaouel P., Avgerinos E.D., Anagnostopoulou S., Tsigris Ch., *Evolution of Medical Education in Ancient Greece*, „Chinese Medical Journal” 2008, 121.
- Prioreschi P., *A History of Medicine*, t. 2: *Greek Medicine*, Omaha 1996.
- Robert J., Robert L., *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 1940, 53.
- Robert J., Robert L., *Bulletin épigraphique*, „Revue des Études Grecques” 1974, 87.
- Samama É., *Asklepios, Hippocrates and Their Followers: Some Aspects of Healing and Physicians in the Ancient World*, „Classica” 2000–2001, 13–14.
- Samama É., *Les médecins dans le monde grec: sources épigraphiques sur la naissance d'un corps médical*, Genève 2003.
- Scrinzi A., *La guerra di Lyttos del 220 av. Cr. e i trattati internazionali cretesi con speciale riguardo a quelli conservati*, Venezia 1898.
- Sherwin-White S.M., *Ancient Cos. An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period*, Göttingen 1978.
- Solin H., *Analecta epigraphica, XV–XXVII*, „Arctos. Acta Philologica Fennica” 1974, 8.
- Spandaghos W., Spandaghu R., Trawlu D. [Σπανδάγος Β., Σπανδάγου Ρ., Τραυλού Δ.], *Οι ιατροί και οι φαρμακόλογοι της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα 1996.
- Spiridhakis K. [Σπυριδάκης Κ.], *Ο Κύπριος ιατρός Ονήσιλος (αρχαί 5. αιώνας π.Χ.) και η αρχαία ελληνική ιατρική*, „Κυπριακά Σπουδαί” 1958, 22.
- Sporn K., *Heiligtümer und Kulte Kretas in klassischer und hellenistischer Zeit*, Heidelberg 2002.
- Stawrakis N. [Σταυράκης Ν.], *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνα 1890.
- Supady J., *Medycyna w czasach antycznych i średniowiecznych*, Tarnów 2020.
- Tadajczyk K., *Status społeczno-prawny i odpowiedzialność lekarza w prawie rzymskim*, Łódź 2014.
- Turasiewicz R., *O ‘Przysiędze’ Hipokratesa inaczej: pytania, zagadki, nieporozumienia*, „Meander” 1993, 48(5–6).
- Turasiewicz R., *Pisma medyczne: Corpus Hippocraticum*, w: *Literatura Grecji starożytnej*, t. 2: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005.
- Vasilakis A.Th., *The 147 Cities of Ancient Crete*, Herakleion 2000.
- Vinci M., *Il decreto di Eleutherna e la datazione dei documenti teii di «asylia»*, „Hormos” 2008–2009, 1.
- Wells L., *The Greek Language of Healing from Homer to New Testament Times*, Berlin–New York 1998.
- Winniczuk L., *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, t. 1, Warszawa 1983.
- Wojciechowski M., *Inskrypcje z Epidaury i inne greckie opisy uzdrowień*, Olsztyn 2015.
- Zerwudhaki H. [= Ζερβουδάκη Η.], *Γλωφάδα*, „Αρχαιολογικό Δελτίο” 1970, 25.

O autorce:

dr hab. Elwira Kaczyńska – profesor w Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego.

Kierunki badawcze: filologia klasyczna, językoznawstwo indoeuropejskie, religioznawstwo porównawcze, mykenologia, dialektologia grecka, etymologia, onomastyka, leksykografia, medycyna antyczna, studia kreteńskie.

e-mail: elwira.kaczynska@uni.lodz.pl; aradaina@gmail.com